

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»**

ПАЩУК ЛІДІЯ ВІТАЛІЇВНА

УДК 338.22.025.12:334.722](477)(043.3)

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ЕКОСИСТЕМ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 08.00.03 –
економіка та управління національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ
дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Державному науково-дослідному інституті інформатизації та моделювання економіки (м. Київ).

Науковий консультант: доктор економічних наук
Гужва Ігор Юрійович,
Державний науково-дослідний інститут
інформатизації та моделювання економіки
(м.Київ),
перший заступник директора

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Коваль Віктор Васильович,
Одеський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-
економічного університету
завідувач кафедри економіки, обліку та
менеджменту

доктор економічних наук, професор
Кукса Ігор Миколайович,
Харківський національний аграрний
університет імені В.В. Докучаєва
перший проректор

доктор економічних наук, професор
Савіна Наталія Борисівна,
Національний університет водного
господарства та природокористування
проректор з наукової роботи та міжнародних
зв'язків

Захист відбудеться «09» вересня 2021 року о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.889.01у ВНЗ «Національна академія управління» за адресою: 03151, м.Київ, вул. Ушинського, 15, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці ВНЗ «Національна академія управління» за адресою: 03151, м.Київ, вул. Ушинського, 15.

Автореферат розісланий «05» серпня 2021 р.

Учена секретарка
спеціалізованої вченої ради

М.В. Штань

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасні умови глобалізації, відкритості ринків, динамічного розвитку наукоємних галузей, штучного інтелекту, автоматизації, роботизації призводять до зниження потреби у робочій силі низці галузей та країн. Прогнози Світового банку свідчать, що до 2030 р. потрібно створити 600 мільйонів нових робочих місць для зайнятості зростаючої глобальної кількості робочої сили внаслідок автоматизації виробництва та збільшення кількості населення. Міжнародна спільнота визнає, що ефективно виконати це завдання може саме підприємництво, яке робить свій розвиток та підтримку пріоритетом державної політики переважної більшості країн. Протягом останнього десятиріччя уряди багатьох країн, серед яких США, Німеччина, Швеція, Китай, Туреччина, Польща та ін., визнали важливість підприємницької екосистеми як середовища та стимулу зростання і підтримки підприємницької діяльності.

Підприємницькі екосистеми виникають закономірно, але саме ефективне державне регулювання, зокрема створення сприятливих передумов, стимулює їх розвиток. Україна не є винятком: протягом 1997-2018 рр. кількість суб'єктів підприємництва зросла втричі з 615 тис. до 1,84 млн, а кількість підприємств на 10 тис. населення збільшилась з 27 до 80. Підприємства у нашій країні виступають потужними роботодавцями, працевлаштовуючи 85% найманих працівників. У 2014 р. Україна підписала Угоду про асоціацію з ЄС, що дало змогу розпочати більш активно впроваджувати міжнародний досвід розвитку підприємництва. А саме це вже зумовило значні позитивні зрушення в напрямку розвитку підприємництва в цілому: створено державні органи підтримки підприємництва, розроблено нормативно-правову базу, здійснюється активна консультаційна й експертна підтримка, полегшуються адміністративні процедури, створюються умови та інструменти для отримання доступного фінансування, представники підприємництва залучаються до державно-приватного діалогу, освітні та навчальні заклади дедалі частіше включають підприємництво до переліку освітніх компонент.

Проте, незважаючи на позитивні зрушення, досі відсутня системна взаємодія та координація між різними сторонами, задіяними у розвитку підприємництва, питання комплексного інституціонального розвитку підприємницьких екосистем залишається невирішеним, органи центральної влади дублюють функції один одного, має місце нерівномірність розвитку підприємництва у різних регіонах країни тощо. Заходи з боку держави є не достатніми для створення конкурентних переваг для підприємств у порівнянні з країнами ЄС.

Питаннями розвитку підприємництва займалися зарубіжні науковці різних періодів, зокрема І. Адізес, К. Бодо, Е. Долан, П. Друкер, Р. Кантільйон, Дж. М. Кейнс, Д. Ліндсей, Г. Мангольд, К. Маркс, Г. Саймон, П. Самуельсон, Ж.Б. Сей, А. Сміт, Е. Райнерт, Д. Рікардо, Ф. Хайєк, Р. Хізрич, Й. Шумпетер та інші. Питанням підприємницьких екосистем присвячені роботи таких зарубіжних вчених як З. Акс, Д. Айзенберг, П. Ауерсвальд, М. Беліцькі, Р. Браун, К. Брукс, Б. Коен, Е. Мак, К. Мейсон, Дж. Мур, Д. Одретч, Е. Стам, Б. Шпігель та інші.

Серед провідних українських дослідників, чії роботи розглядають питання розвитку підприємництва, – В. Базилевич, Ф. Бутинець, З. Варналій, Л. Воротіна, В. Галасюк, Г. Геєць, З. Герасимчук, І. Герчикова, Н. Гражевська, В. Гриньова,

І. Гужва, М. Диха, І. Дмитрієв, М. Єрмошенко, С. Єрохін, В. Зубов, А. Ігнатюк, В. Коваль, А. Косих, Л. Кривега, І. Кукса, В. Лук'янов, Т. Молчанова, С. Мочерний, В. Подсолонко, С. Реверчук, Н. Савіна, А. Старостіна, В. Онищенко, О. Устенко, С. Чеботар, В. Черняк, В. Шевчук, І. Штулер та інші. Підприємницькі екосистеми у своїх наукових роботах висвітлюють такі вітчизняні науковці як Я. Глущенко, О. Корогодова, Т. Моїсеєнко, С. Порев, Н. Черненко, та інші.

Однак як в іноземній, так і вітчизняній науковій літературі, недостатньо уваги приділено питанням інституціонального розвитку підприємницьких екосистем та державного регулювання цим процесом. Підприємницькі екосистеми почали активно досліджувати українські та зарубіжні науковці протягом останніх дванадцяти років, тож питання побудови ефективних інституціональних структур, стратегій, взаємодії між учасниками підприємницьких екосистем, оцінювання їх ефективності залишаються не у повній мірі розкритими та потребують подальшої розробки. Недостатньо комплексним є бачення інструментарію державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем. Тому державне регулювання інституціональним розвитком підприємницьких екосистем із урахуванням нерівномірності розвитку регіонів та галузей економіки задля прискорення зростання економіки країни та підвищення рівня добробуту громадян заслуговує на всебічне дослідження як у теоретико-методологічному, так і у організаційно-правовому вимірах. Це зумовило вибір теми, визначення мети, завдань, об'єкта, предмета та логіки дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до планів наукових досліджень Державного науково-дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки за темами:

- «Актуальні проблеми системи державного регулювання економіки» (номер державної реєстрації 0116U008705), автором досліджено інструменти та механізми державної політики щодо удосконалення організаційно-інституціональних засад розвитку підприємницької діяльності й підприємницьких екосистем для малого та середнього бізнесу в Україні;

- «Формування механізму забезпечення сировиною підприємств деревообробної галузі України» (номер державної реєстрації 0118U006166), автором розроблено механізм організаційно-інституціональної підтримки малих і середніх підприємств лісогосподарської та деревообробної галузей промисловості України в умовах дефіциту цінних сортиментів деревини на внутрішньому ринку;

- «Державне замовлення як інструмент промислового розвитку в Україні» (номер державної реєстрації 0117U003454), автором сформовано комплекс організаційно-економічних заходів зі стимулювання участі вітчизняних підприємств у публічних закупівлях у рамках розгортання діяльності Адміністрації малого і середнього бізнесу України.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження - розробка теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій щодо державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні задля прискорення зростання економіки та підвищення добробуту громадян у вигляді Концепції удосконалення державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні. Для досягнення поставленої мети було визначено і вирішено основні завдання дослідження:

- теоретично обґрунтувати місце підприємництва та бізнесу у сучасному суспільстві;

- узагальнити теоретико-методологічні аспекти державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем;

- визначити сутність підприємницьких екосистем;

- виявити особливості державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем у міжнародному вимірі;

- встановити характерні особливості міжнародної інституціоналізації розвитку підприємництва;

- визначити глобальні тенденції підтримки підприємницьких структур на різних стадіях життєвого циклу;

- здійснити аналіз методик оцінювання підприємницьких екосистем;

- провести історичну періодизацію розвитку підприємницьких екосистем в Україні;

- визначити ефективність розвитку підприємництва в Україні порівняно зі світовими тенденціями;

- оцінити сучасний стан інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні;

- провести оцінювання підприємницьких екосистем в Україні;

- виявити місце об'єднань підприємців у інституціональному розвитку підприємницьких екосистем;

- визначити механізми розвитку підприємницьких екосистем;

- розробити концептуальні підходи до залучення стейкхолдерів до розвитку підприємницьких екосистем як ефективних драйверів стимулювання розвитку і підтримки підприємств;

- аргументувати шляхи посилення конкурентоспроможності галузей підприємництва у регіонах України;

- сформулювати рекомендації щодо подальшої інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні, що включає розробку Концепції удосконалення державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні.

- здійснити сценарне оцінювання макроекономічних ефектів інституціонального розвитку підприємницьких екосистем.

Об'єкт дослідження – процеси функціонування і розвитку підприємництва.

Предмет дослідження – теоретичні, методологічні та концептуальні засади державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні.

Методи дослідження. Для вирішення завдань і досягнення мети дослідження було використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження, зокрема: *системний метод, методи аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення* (для теоретичного обґрунтування місця підприємництва і бізнесу у сучасному суспільстві, формування теоретико-методологічних аспектів державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем, для визначення сутності підприємницьких екосистем, для систематизації методик оцінювання підприємницьких екосистем та узагальнення глобальних тенденцій підтримки підприємств на різних стадіях життєвого циклу, для розробки концептуальних

підходів залучення стейкхолдерів до розвитку підприємницьких екосистем); *метод системного аналізу* (для виявлення особливостей державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем у міжнародному вимірі, для вивчення механізмів розвитку підприємницьких екосистем, для розробки рекомендацій щодо подальшої інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні); *історико-логічний метод* (для здійснення історичної періодизації розвитку підприємницьких екосистем в Україні); *методи структурного аналізу та порівнянь* (для визначення ефективності розвитку підприємництва в Україні порівняно зі світовими тенденціями й оцінювання сучасного стану інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні); *методи спостереження, опитування й експертних оцінок* (для оцінювання підприємницьких екосистем в Україні, для ідентифікації шляхів посилення конкурентоспроможності галузей підприємництва в різних регіонах України, визначення місця об'єднань підприємств у інституціональному розвитку підприємницьких екосистем); *графічно-аналітичний метод* (для наочної ілюстрації досліджуваних соціально-економічних явищ і процесів); *метод економіко-математичного моделювання* з використанням прикладної моделі загальної рівноваги ГТАР (для надання прогностичної кількісної оцінки розвитку макроекономічних показників за умов реалізації наведених у дослідженні рекомендацій з подальшої інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні).

Інформаційну базу дослідження становлять наукові публікації та монографії іноземних і вітчизняних вчених; матеріали всеукраїнських та міжнародних конференцій; звіти й аналітичні публікації міжнародних організацій і глобальних проєктів (ОЕСР, Група Світового банку, Організація Об'єднаних Націй, Програма розвитку ООН, Міжнародний валютний фонд, Світовий економічний форум, Конференція ООН з торгівлі та розвитку, Світова організація торгівлі, Федерація канадських муніципалітетів); статистичні та інформаційні доробки Статистичного офісу Європейського Союзу, Державної служби статистики України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства України, Міністерства цифрової трансформації України, Офісу розвитку малого і середнього підприємництва; результати збору первинної інформації (опитування підприємств, експертів та об'єднань підприємств, фокус-групових досліджень).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в узагальненні й розвитку теоретико-методологічних засад та розробці практичних рекомендацій щодо державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем України для прискорення зростання економіки і підвищення добробуту громадян, а також в обґрунтуванні можливості проведення такої трансформації в Україні через оцінювання її потенційних макроекономічних ефектів. Основними результатами, які отримані автором особисто та виносяться на захист, є:

вперше:

- розроблено методіку оцінювання макроекономічних ефектів від реалізації заходів державної підтримки розвитку підприємницьких екосистем (запуск роботи Адміністрації розвитку підприємництва, надання урядової фінансової підтримки та податкових пільг, формування стратегії розвитку вітчизняного підприємництва та відповідної їй комплексної нормативно-правової бази і ін.) з використанням моделі міжгалузевого балансу та прикладної моделі загальної рівноваги ГТАР. Це надало

можливість одержати науково обґрунтовану оцінку додаткового приросту ВВП, виробництва товарів і послуг, інвестицій, зайнятості й інших ключових показників у середньостроковій перспективі за умови ефективного державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні. Отриманий результат одночасно відображає потенційно втрачені темпи зростання вітчизняної економіки за умов продовження політики невтручання у процеси формування підприємницьких екосистем з використанням розроблених у дисертаційній роботі рекомендацій;

- запропоновано науковий підхід до визначення й обґрунтування сильних та слабких сторін, перспективних напрямів і перешкод на шляху розвитку підприємництва в Україні, в основі якого лежить модель «канви бізнес-моделі» підприємств, що об'єднує оцінювання ключових напрямів функціонування і розвитку суб'єктів господарювання за дев'ятьма блоками: ціннісна пропозиція, сегменти споживачів, відносини з клієнтами, канали інформації, ключові ресурси, ключові дії, партнери, структура витрат, джерела доходів. Це дозволило виявити пріоритетні чинники розвитку підприємництва в Україні, визначити ступінь розуміння ціннісної пропозиції їх продуктів та послуг, цільової аудиторії, ефективність використання в роботі маркетингового інструментарію, рівня аналізу конкурентів, ставлення до новинок, запровадження інновацій, обсяги залучення фінансування, ставлення до партнерства та участі в бізнес-об'єднаннях тощо, що у сукупності узагальнює вихідні позиції створення підприємницьких екосистем в Україні;

- розроблено Концепцію удосконалення державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні, що включає визначення сутності, пріоритетів й інструментарію політики підтримки підприємництва як системи заходів із побудови взаємин зі стейкхолдерами з метою формування нормативно-правової бази, а також залучення фінансування у проєкти з удосконалення інституціональних передумов для розвитку підприємницької діяльності в Україні. Запропонована Концепція надає можливість розширити сферу охоплення та підвищити результативність політики підтримки підприємництва через виконання державою ролі координуючого партнера та надавача підтримки розвитку підприємницьких екосистем на галузевому, регіональному та національному рівнях;

удосконалено:

- науково-методичний підхід до оцінювання ефективності підприємницьких екосистем: запропоновано здійснювати оцінювання ефективності підприємницьких екосистем із використанням комбінації методики Організації економічного співробітництва та розвитку і методики коледжу Бабсона на національному та регіонально-галузевому рівнях. На відміну від існуючих напрацювань така комбінація дозволила створити базу для компаративного аналізу ефективності функціонування підприємницьких екосистем у країнах, що розвиваються, на основі чітких індикаторів розвитку, серед яких нормативно-правова база, ринкові умови, доступ до фінансування, НДДКР та технології, підприємницькі можливості і культура. Також принциповою перевагою запропонованого підходу є поєднання первинних (опитування серед підприємств і стейкхолдерів) і вторинних джерел (опубліковані дослідження та статистичні дані), завдяки чому результати аналізу слугують не відправною точкою для формування загального уявлення про параметри

підприємницьких екосистем, а представляють собою їх всебічну й комплексну характеристику на всіх рівнях;

- методичний підхід до класифікації підприємств, який на відміну від існуючих підходів узагальнює загальноприйняті критерії класифікації суб'єктів господарювання в окремі групи критеріїв: цільові (визначають мету і характер створення підприємства, вид його діяльності), фундаційні (класифікують суб'єкти господарювання за способом створення), поведінково-стратегічні (охоплюють характеристики підприємств за чисельністю персоналу і обсягом валового доходу), географічно-контрольні (узагальнюють такі підходи до класифікації підприємств як належність капіталу і контроль їх діяльності), організаційно-правові (поділяють підприємства за формою власності, правовим статусом, організаційною формою, способом утворення та формування статутного фонду, системою оподаткування). Це забезпечило можливість системного узагальнення сучасного трактування типології підприємств;

- механізм реалізації інституціональної політики розвитку підприємницьких екосистем через формування мережі ефективних установ, до яких на відміну від існуючих підходів віднесено центри єдиного вікна (забезпечення посередництва між підприємцями і органами влади через концентрацію надання адміністративних послуг в одній електронній системі, географічній локації), центри обслуговування бізнесу (організації, що надають широкий спектр консультаційних та фінансових послуг підприємствам задля сприяння їх стабільному успіху), бізнес-інкубатори (гнучкі платформи для поєднання процесів розвитку бізнесу, інфраструктури та людського капіталу з метою створення і комерціалізації інновацій), а також бізнес-акселератори (компанії, які підтримують стартапи на початкових стадіях життєвого циклу шляхом навчання, наставництва та надання доступу до фінансування). Це надало можливість запропонувати комплексну систему інституціональних структур, які у своїй взаємодії і взаємозв'язку формують осередок розвитку підприємництва та удосконалення підприємницьких екосистем;

- підхід до формування інституціональної системи підтримки підприємництва в Україні, який на відміну від існуючих підходів забезпечує формування та впровадження єдиної політики розвитку підприємництва на національному рівні через центральні органи адміністрування (Рада бізнес-омбудсмена, центр розвитку підприємництва, центр розвитку експорту, національний інвестиційний фонд підприємництва) та їх функціональні підрозділи та представництва в областях, містах, селищах, селах, громадах України. Це надало можливість обґрунтувати дієву інституціональну базу для підтримки вітчизняних малих і середніх підприємств за напрямками формування і впровадження системної стратегії розвитку підприємництва, формування політики підтримки та надання ефективної допомоги підприємству, нарощування їх торгового й інвестиційного потенціалу, створення інфраструктури для потреб підприємців;

дістали подальшого розвитку:

- визначення взаємозв'язку понять «підприємництво» та «бізнес» як близьких, але не тотожних за своєю суттю, що на відміну від існуючих підходів дало змогу чітко ідентифікувати ключові відмінності між ними, визначивши бізнес як систему взаємовідносин, націлену на задоволення економічних інтересів учасників цих відносин шляхом виробництва товарів та послуг, їх комбінацій у різних сферах та

галузях задля отримання стабільного прибутку у довгостроковій перспективі із урахуванням потреб суспільства, а підприємництво як діяльність, що передбачає ризиковість, інноваційність, проактивність фізичних та юридичних осіб, яку здійснюють для отримання прибутку в різних умовах зовнішнього середовища. Це, зокрема, дозволило обґрунтувати необхідність уніфікації категоріального апарату у вітчизняному законодавстві, що регулює підприємницьку діяльність;

- категоріальний апарат, що уточнює визначення поняття «підприємницька екосистема», яке на відміну від існуючих підходів трактується як сукупність юридичних та фізичних осіб з різних секторів, різних за характером діяльності, що функціонує з метою розвитку інновацій та підприємницької діяльності шляхом об'єднання зусиль різних груп стейкхолдерів (держави, міжнародних організацій, галузевих асоціацій, неурядових громадських організацій, освітніх закладів тощо). Це надало можливість визначити більш широкий комплекс організаційно-правових та інституціональних заходів держави у створенні сприятливих умов для ведення підприємницької діяльності, ніж при розгляді крізь призму традиційних чинників формування інвестиційного клімату;

- дослідження особливостей ключових елементів державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем у різних країнах світу на основі аналізу існуючих практик відповідної політики держави, що на відміну від існуючих доробків дало змогу встановити доречність наявності урядової політики з підтримки підприємництва на місцевому, регіональному та національному рівнях, державного регулювання у таких сферах як доступ до фінансування, розробка, трансфер та впровадження інновацій, формування та підтримка комерційної і професійної інфраструктури, розвиток підприємницької культури та просування підприємництва як позитивного явища у сприйнятті суспільства, наявність єдиного органу центральної влади, що опікується питаннями розвитку підприємництва взагалі та формуванням підприємницьких екосистем зокрема;

- виявлення та розкриття засад наднаціональної інституціоналізації розвитку підприємництва як системи міжнародних міждержавних організацій, міжнародних неурядових організацій, міждержавних інтеграційних угруповань, банківських і фінансових установ, донорських агентств урядів окремих країн, що опікуються питаннями розвитку підприємництва як у глобальному, так у локальному вимірах, маючи на меті досягнення цілей сталого розвитку тисячоліття. Це на відміну від існуючих підходів дозволило обґрунтувати важливе значення іноземної допомоги у становленні підприємницьких екосистем в Україні, визначити роль і місце даної допомоги у загальній політиці уряду, спрямованій на інституціоналізацію розвитку вітчизняного підприємництва;

- історична періодизація розвитку підприємницьких екосистем, що на відміну від існуючих підходів систематизує етапи становлення підприємництва в Україні з огляду на динаміку підприємницької діяльності, державне регулювання цієї діяльності, рівень розвитку національної економіки, підприємницьку освіту та культуру. Отримані результати уможливили здійснення принципово нового поділу історичного процесу розвитку вітчизняних підприємницьких екосистем на стадії з урахуванням не лише результатів самої підприємницької діяльності, але й умов для її розвитку з часу здобуття Україною незалежності. В цілому окреслено чотири основні

етапи – етап зародження, етап зростання, етап адаптивного розвитку та етап кризового розвитку;

- систематизація послуг з розвитку підприємництва з урахуванням специфіки, пов'язаної зі стадіями життєвого циклу суб'єктів господарювання, що на відміну від існуючих підходів уможливило формування переліку, визначення цілей, змісту, доречності здійснення відповідних заходів з підтримки, у тому числі державної, для підприємств і підприємців на стадіях задуму, старту, зростання, зрілості, стагнації і закриття з урахуванням глобальних тенденцій надання послуг з розвитку бізнесу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розробки, матеріали і теоретичні положення роботи викладено у вигляді конкретних пропозицій і вони можуть бути застосовані у системі органів законодавчої і виконавчої влади, що займаються питаннями розвитку підприємництва в Україні; в освітньому і науковому процесі вищих навчальних закладів та наукових установ для розробки і впровадження навчальних програм і планів підвищення кваліфікації, підготовки, перепідготовки управлінців та економістів; у діяльності міжнародних організацій та об'єднань підприємців.

- Мінекономіки України (довідка № 3611-07/16218-08 від 15.03.2021 р.) відзначило практичну значущість та відповідність роботи баченню та зусиллям Мінекономіки у напрямку розвитку підприємницької екосистеми в Україні.

- Федерації роботодавців України (довідка № 20-1-644/1 від 19.11.2020 р.) при підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів і стратегічних програмних матеріалів з розвитку підприємництва в Україні.

- Проєкту Федерації канадських муніципалітетів «Партнерство для розвитку міст» (довідка від 09.09.2020 р.) у частині використання практичних рекомендацій з наукового дослідження щодо концептуальних підходів залучення стейкхолдерів до розвитку підприємницьких екосистем в процесі підготовки методичних матеріалів Проєкту залучення представників бізнес-об'єднань, представників різних галузей підприємництва, а також проведення фокус-груп із підприємцями;

- Черкаської обласної державної адміністрації (довідка № 16-06-02-20 від 05.02.2021 р.) при розробці Програми розвитку малого і середнього підприємництва Черкаської області на 2021-2025 роки, а також під час розробки проєкту Плану реалізації Стратегії розвитку Черкаської області на період 2021-2023 років;

- Луганської обласної державної адміністрації (довідка № 05-13/00109 від 05.02.2021 р.) при підготовці аналітичних матеріалів з питань розвитку інноваційного підприємництва в Луганській області;

- Волинської торгово-промислової палати (довідка № 19-22/01-3/18 від 04.02.2021 р.) при напрацюванні концепції розвитку співпраці ТПП з урядовими структурами, галузевими асоціаціями, об'єднаннями виробників і членами палати;

- Міжнародного інституту бізнесу (довідка від 22.06.2020 р.) при розробці методичних матеріалів для лекційних та практичних (семінарських) занять з дисциплін «Управління ресурсами», «Маркетинг», «Стратегічний менеджмент», «Маркетинговий менеджмент», а також тренінгових занять для підприємців.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є особисто виконаною науковою роботою. Усі основні положення, висновки та пропозиції отримані автором самостійно. Опубліковані наукові праці за темою дисертації містять теоретичні обґрунтування, практичні рекомендації, висновки та пропозиції, які отримані в ході

проведення власних наукових досліджень. У випадку цитування наукових положень у тексті рукопису подано відповідні посилання. Матеріали та висновки кандидатської дисертації автора не використовувались.

Апробація результатів дослідження. Основні результати, положення, теоретичні та практичні доробки доповідались та були схвалені на наукових і науково-практичних конференціях: V Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні процеси і корпоративне управління» (м. Мінськ, 15-30 березня 2013 р.); LIV Міжнародній науковій конференції «International Scientific Conference on Economics and Entrepreneurship (SCEE'2013)», (м. Рига, 27 вересня 2013 р.); Міжнародному Конгресі «Fiabci European Congress 2013» (м. Рига, 27 вересня 2013 р.); II Міжнародній конференції «The global challenges for environmental and resource economics in central and eastern european countries: safety, security, and sustainability» (м.Київ, 9-11 жовтня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Rozwoj Gospodarki Narodowej: teoria I praktyka», (м. Гожув-Велькопольський, Польща, 4 квітня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток національної економіки: теорія і практика» (м. Івано-Франківськ, 5 квітня 2015 р.); IV Форумі розвитку громадянського суспільства. Секція «Зміцнення бізнес-об'єднань малих і середніх підприємств» (м. Київ, 20 листопада 2015 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики розвитку світової економіки», (м. Київ, 19-20 листопада 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами в умовах глобалізації та інтернаціоналізації: теорія, практика». (м. Одеса, 27-28 березня 2015 р.); IV науковій конференції «Фундаментальні та прикладні дослідження у сучасній науці» (м. Харків, 30 жовтня 2016 р.); Науково-практичному семінарі «The formation of modern person: impact of educational, philosophical, cultural and economic processes» (м. Кошице, Словаччина, 8-11 лютого 2016 року); Всеукраїнському бізнес-фесті «Ліга Жіночого Успіху» (м. Чернігів, 19 травня 2017 р.); Форумі «Схід-Експо 2017» (м. Київ, 12-13 вересня 2017 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень» (Київ, 9 листопада 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Innovative potential of socio-economic systems: the challenges of the global world II International scientific conference» (м. Лісабон, Португалія, 28 грудня 2018 р.); Міжнародному науково-практичному Форумі «Економіка. Бізнес. Фінанси. Управління» (м. Київ, 21-24 травня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний маркетинг: стратегічне управління та інноваційний розвиток» (м. Харків, 15 жовтня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів та права в Україні та світі» (м. Полтава, 18 листопада 2020 р.); XIX-ого міжнародного наукового семінару «Сучасні проблеми інформатики в управлінні, економіці, освіті та подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи та COVID-19», (м. Київ, 29 червня – 3 липня 2020 року); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Трансформація економіки України: виклики та можливості» (м. Київ, 24 грудня 2020 р.).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційної роботи опубліковано в 52 наукових працях, серед яких: 10 монографій (2 одноосібні та 8 колективних); 25 статей у наукових фахових виданнях України та виданнях, які індексуються у

міжнародних наукометричних базах (з них 6 статей в іноземних виданнях, у тому числі: 2 статті у виданнях, які індексуються у «Scopus» та 1 стаття у виданні, яке індексується у «Web of Science»), 3 статті у інших виданнях та 14 публікацій у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій. Загальний обсяг опублікованих праць становить 144,31 д.а., з яких особисто автору належать 61,71 д.а.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (455 найменувань) та 10 додатків, що займають 74 сторінки. Основний текст дисертації викладено на 340 сторінках комп'ютерного тексту, він містить 43 таблиці і 75 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, а також визначено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, їх апробацію, окреслено особистий внесок здобувача.

У першому розділі «**Теоретичні засади інституціонального розвитку підприємницьких екосистем**» розкрито генезис визначення підприємництва, узагальнено теоретичні підходи до уточнення понятійного апарату інституціоналізації розвитку підприємництва в економічних теоріях, визначено сутність та охарактеризовано елементи підприємницьких екосистем.

У дослідженні доведено, що поняття «підприємництво» та «бізнес» є близькими, проте не тотожними, хоча часто в українській науковій літературі та інформаційному просторі ці поняття застосовуються у рівні мірі. Термін «бізнес» почав використовуватись раніше, натомість термін «підприємництво» уперше з'явився у світовій науковій літературі у 1725 році англійським економістом Р. Кантільйоном задля того, щоб тогочасні економічні відносини мали більш точне визначення, ніж його забезпечував загальноприйнятий термін «бізнес». Саме Р.Кантільйон уперше підкреслив ризиковість підприємницької діяльності, зазначаючи, що підприємець діє в умовах ризику. Його ідеї підтримали та розвинули видатні вчені минулого, зокрема Дж.-Б. Кларк, Ж.-Б. Сей, А.Сміт, Й. Шумпетер та багато інших. Аналіз робіт українських та зарубіжних експертів дав змогу сформулювати власне визначення бізнесу та підприємництва, а також виокремити їх ознаки (табл. 1).

Узагальнено функції підприємств з огляду на багатогранність їх впливу на суспільство, власні результати, економіку країни, своїх партнерів, клієнтів та співробітників, а також довколишнє середовище. Для систематизації функцій підприємств було використано концепцію потрійного критерію або "triple bottom-line", яка вперше запропонована Дж. Елкінгтоном. Згідно цього підходу, компаніям варто оцінювати свою діяльність з огляду на три виміри: соціальний, навколишнього середовища та економічний. Також концепція потрійного критерію відома під аббревіатурою 3Р (people, planet, profit – англ. люди, планета, прибуток). У вимірі соціального впливу або «люди» (people) розглядаються ініціативи корпоративної соціальної відповідальності, добросовісність діяльності підприємства, взаємодія з партнерами, клієнтами, постачальниками, співробітниками тощо. У вимірі економічному (profit) йдеться про фінансові результати діяльності підприємства, стійкість його розвитку, питання розвитку виробництва, оптимізацію використання коштів. У вимірі впливу на навколишнє середовище (planet) увага концентрується на

впливі підприємства на довкілля, відповідальне виробництво та споживання, зменшення негативного впливу на екологію, питання переробки відходів тощо.

У процесі дослідження було виявлено, що найбільш близьким у визначенні характерних рис підприємця є підхід Й. Шумпертера, так званий шумпетерівський підприємець, який «завжди порушує рівновагу, завдяки інноваціям», й тим самим сприяє економічному зростанню. У свою чергу, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначає підприємців як «тих осіб (власників бізнесу), які прагнуть генерувати вартість шляхом створення або розширення економічної діяльності через виявлення та вивчення нових продуктів, процесів або ринків». Аналіз економічних теорій також довів, що саме шумпетерівський підхід до визначення підтримуючої, партнерської ролі держави в регулюванні підприємництва, є найбільш прийнятним у сучасних реаліях розвитку підприємницьких екосистем.

Таблиця 1

Визначення та ознаки категорій «підприємництво» і «бізнес»

Бізнес	Підприємництво
<i>Визначення:</i>	
Явище, що означає систему взаємовідносин, націлену на задоволення економічних інтересів учасників цих відносин шляхом виробництва товарів та послуг, їх комбінацій у різних сферах та галузях задля отримання стабільного прибутку у довгостроковій перспективі із урахуванням потреб суспільства.	Діяльність, що передбачає ризиковість, інноваційність, проактивність фізичних та юридичних осіб, що її здійснюють задля отримання прибутку в різних умовах зовнішнього середовища.
<i>Ознаки:</i>	
• участь у взаємовідносинах більше ніж одного суб'єкта; • створення додаткової цінності для учасників бізнесової діяльності; • створення товарів та послуг з метою одержання прибутку; • наявність або формування інфраструктури для ведення бізнесу задля довгострокового його функціонування і сталого розвитку	• постійний пошук, інноваційність та готовність до ризику задля більшого результату; • інновації виступають рушієм підприємницької діяльності; • підприємництво передбачає максимальне занурення у процеси з боку власника; • ризиковість є нормою підприємництва; • у підприємстві важливим є пошук нових шляхів розвитку задля нових можливостей отримання прибутку.

Джерело: опрацьовано автором.

У роботі визначено, що інституціоналізація розвитку підприємницьких екосистем є природнім процесом, обумовленим взаємодією учасників відносин, так званих стейкхолдерів, які визначено як задіяні сторони, групи впливу всередині та поза межами підприємства або особи, які можуть впливати на діяльність підприємства прямо або опосередковано, а також ті, на які може вплинути діяльність підприємства прямо або опосередковано. Тож, підприємницькі екосистеми можуть стати основою інституціонального розвитку підприємництва. Поняття підприємницької екосистеми виникло у результаті розвитку інших, попередніх явищ, зокрема таких як агломерації, кластери, національні та регіональні інноваційні системи тощо.

На основі узагальнення теоретичних підходів до визначення поняття «підприємницька екосистема» зарубіжних та вітчизняних вчених було запропоновано визначення підприємницької екосистеми як сукупності юридичних та фізичних осіб

з різних секторів, різних за характером діяльності, яка функціонує задля розвитку інновацій та підприємницької діяльності шляхом об'єднання зусиль різних груп стейкхолдерів.

Виокремлено компоненти підприємницьких екосистем, зокрема такі: формування політики, інфраструктура, фінанси, інновації, ринки, підтримка, культура, людський капітал. У межах розвитку та функціонування кожного компоненту задіяні різні групи учасників або стейкхолдерів підприємницької екосистеми, що наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Компоненти підприємницької екосистеми

<i>Компонент</i>	<i>Учасники, стейкхолдери</i>
Формування політики	Владні структури, Об'єднання підприємців Міжнародні організації
Інфраструктура	Владні структури, сервісні організації
Фінанси	Владні структури, інвестиційні фонди, банки, об'єднання підприємців
Інновації	Владні структури, об'єднання підприємців, дослідницькі інститути, університети, бізнес-інкубатори, бізнес-акселератори
Ринки	Об'єднання підприємців, сервісні організації, університети, інститути, владні структури
Підтримка	Сервісні організації, владні структури, бізнес-школи, університети, бізнес-інкубатори, бізнес-акселератори
Культура	Об'єднання підприємців, бізнес-школи, університети, освітні заклади, бізнес-інкубатори, бізнес-акселератори
Людський капітал	Освітні заклади, університети, бізнес-школи, владні структури

Джерело: розроблено автором.

Узагальнення міжнародного досвіду, досліджень та теоретичних напрацювань іноземних експертів дало змогу виявити ознаки успішних підприємницьких екосистем, серед яких зокрема такі: попередня історія підприємництва або промисловості; наявність «великих діючих підприємств»; історії успіху; постійне залучення підприємців; обмін інформацією; підприємницька культура; доступ до фінансів; взаємодія з навчальними закладами; наявність професійних послуг.

Встановлено, що роль держави у формуванні підприємницьких екосистем може бути реалізована шляхом державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем, яке визначено як сукупність заходів з нормативно-правової діяльності, створення та забезпечення функціонування інституцій, розробки, впровадження та контролю стратегій, надання доступу до фінансування у взаємодії із широкими групами учасників екосистем на національному, регіональному, галузевому та місцевих рівнях задля створення можливостей сталого розвитку підприємництва (рис. 1).

Державне регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем повинно спиратися на низку інструментів, серед яких такі: наскрізна стратегія розвитку та підтримки підприємництва, йдеться не лише про її розробку, але й впровадження та контроль результатів; нормативна база, яка націлена на створення умов розвитку і функціонування підприємницьких екосистем; заснування установ й інституцій, націлених на забезпечення сталої роботи підприємницьких

екосистем; фінансування, що передбачає надання фінансування як підприємцям, так і забезпечення діяльності, розвитку та підтримки екосистем. Підприємницькі екосистеми виникають на міжнародному, національному, регіональному, місцевому та галузевому рівнях. Державне регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем повинно базуватись на постійній та ефективній взаємодії із їх учасниками: підприємцями, їх об'єднаннями, фінансовими установами, науково-освітніми закладами, міжнародною спільнотою, експертами та консультантами, органами місцевого самоврядування і громадянськістю.

Рис. 1. Державне регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем

Джерело: розроблено автором.

У другому розділі «Міжнародний досвід інституціонального розвитку підприємницьких екосистем» узагальнено світові практики державного регулювання розвитку підприємницьких екосистем, досліджено інституціональний розвиток підприємництва у міжнародному вимірі, виявлені глобальні тенденції підтримки підприємств на різних стадіях життєвого циклу, проаналізовано методики оцінювання підприємницьких екосистем.

На основі співставлення концептуальної бази умов існування підприємств Організації економічного співробітництва і розвитку, звітів Глобального моніторингу підприємництва (Global Entrepreneurship Monitor) з визначеними компонентами підприємницьких екосистем було проаналізовано досвід таких країн як Австралія, Сполучені Штати Америки, Німеччина, Японія, Туреччина, Польща, Китай. Усі розглянуті країни мають єдиний орган, відповідальний за розвиток підприємництва, діяльність якого визначається урядовою політикою. У центрі уваги урядів цих країн

– програми підтримки підприємництва, доступу до підприємницького фінансування; підприємницька освіта як у школах, так і для дорослого населення; розвиток інновацій; фізична, комерційна і професійна інфраструктура; питання створення сприятливих умов ведення підприємницької діяльності, у тому числі стосовно легкості входу на ринок; формування підприємницької культури та позитивного ставлення до підприємництва у суспільстві.

У міжнародному вимірі інституціональним розвитком підприємництва опікується система міжнародних міжурядових організацій, що має на меті досягнення Цілей сталого розвитку тисячоліття. До їх числа належать Світовий банк, Міжнародна фінансова корпорація, Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва та розвитку, Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку, Світова митна організація, Світова організація торгівлі, Міжнародна організація праці тощо. Зазначені організації розробляють глобальні політики та програми розвитку і підтримки підприємництва, а також формують рекомендації й надають підтримку у розвитку підприємництва окремим країнам та галузям. Крім того, інтеграційні угруповання, банківські установи, міжнародні організації також активно залучені до процесів формування та підтримки підприємницьких екосистем, зокрема це такі організації як Європейський Союз, Асоціація країн Південно-Східної Азії, Міжнародна торгова палата, Світова бізнес-рада зі сталого розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку, Африканський банк розвитку, Азіатський банк розвитку і багато інших. Уряди розвинених країн сприяють розвитку підприємництва в інших країнах через численні власні програми та донорські агентства, такі як USAID (США), CIDA (Канада), SIDA (Швеція), GTZ & KFW (Німеччина), DFID (Велика Британія) тощо.

Виявлено, що глобальні тенденції підтримки підприємництва зводяться до конкретного переліку послуг. Емпірично визначена необхідність надання послуг підприємцям залежить від стадії життєвого циклу їх підприємства. Узагальнення існуючих підходів до визначення стадій життєвого циклу підприємств дало змогу виокремити такі: задум, стартап або початківець, зростання, зрілість, стагнація. Відповідно, для кожної зі стадій запропоновано конкретний перелік послуг з розвитку бізнесу (рис. 2).

У процесі аналізу існуючих підходів до оцінювання ефективності підприємницьких екосистем, зокрема Світового банку, Всесвітнього економічного форуму, Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Ради з питань конкуренто-спроможності США, Асоціації GSM (Groupe Speciale Mobile Association), коледжу Бабсона, Університету Джорджа Мейсона, дослідницької групи «Колтай» та інших, було виявлено, що підприємницькі екосистеми доцільно розглядати на національному, регіональному та галузевому рівнях, визначаючи ефективність компонентів екосистем, зокрема політики, фінансів, інфраструктури, доступу до ринків збуту, фінансів, людського капіталу, підприємницької культури; НДДКР, інновацій; макроекономічних показників та інших. Таким чином, було проведено попередній аналіз щодо доцільності використання існуючих методик для оцінювання ефективності підприємницьких екосистем. Найбільш комплексними із розглянутих виявились методики оцінювання ОЕСР та коледжу Бабсона, тож було вирішено розробити власну на основі їх комбінації.

СТАДІЯ ЗАДУМУ

- Формулювання та оцінювання бізнес-ідеї
- Визначення власних підприємницьких навичок
- Проведення попереднього аналізу ринку
- Допомога у створенні партнерської мережі
- Юридичний супровід

СТАДІЯ СТАРТАПУ (ПОЧАТКІВЦЯ)

- Дослідження ринків
- Бізнес-планування
- Надання інформації щодо потенційних партнерів
- Менторство

СТАДІЯ ЗРОСТАННЯ

- Пошук замовників
- Навчання для власників бізнесу
- Залучення фінансування
- Управлінський консалтинг

СТАДІЯ ЗРІЛОСТІ

- Навчання управлінців
- Допомога у залученні та утриманні споживачів
- Управління людськими ресурсами: оцінювання персоналу; допомога у пошуку, відборі та навчанні кадрів
- Внутрішній аудит
- Побудова ефективного управління виробництвом

СТАДІЇ СТАГНАЦІЇ ТА ЗАКРИТТЯ

- Допомога в реструктуризації підприємства, пошуку нових форм діяльності
- Антикризове управління
- Робота з персоналом
- Юридичний супровід ліквідації та закриття підприємства
- Коучинг та менторство підприємця

Рис.2. Послуги з розвитку бізнесу на різних стадіях життєвого циклу підприємства

Джерело: розроблено автором.

Третій розділ «Сучасний стан інституціонального розвитку підприємництва в Україні» розкриває історичну періодизацію розвитку підприємницьких екосистем в Україні, у ньому оцінено ефективність розвитку підприємництва, визначено сучасний стан інституціоналізації розвитку підприємництва в Україні.

Виявлено, що з 1991 до 2020 р. підприємництво в Україні пройшло через чотири еволюційні періоди розвитку. Перехід на кожен наступний етап розвитку обумовлений законодавчою базою, заснуванням інституцій, розробкою державних програм, рівнем розвитку економіки, підприємницької активності та змінами в освітньому процесі. Незалежно від того, чи існує формально визначена підприємницька екосистема, чи ні, все одно можна говорити про її існування, адже умови здійснення підприємницької діяльності, законодавча база, доступ до ринків,

ставлення до інновацій, наявність певної підприємницької культури, доступність фінансування, економічні умови, інфраструктура, підтримка підприємців, – усі ці поняття існують в суспільстві повністю або частково. Тож, було виокремлено такі послідовні етапи розвитку підприємницьких екосистем в Україні:

I. Етап зародження (1991-1999 рр.), що розпочався з ухвалення Закону України «Про підприємництво» та створення Державного комітету України зі сприяння малим підприємствам і підприємництву. Період характеризувався падінням економіки, високими темпами інфляції, руйнуванням національного господарства, розірванням звичних для громадян економічних правил та взаємин, а також зубожінням населення. Кількість підприємств зростала, виникали перші бізнес-школи та підприємницькі спеціальності у навчальних закладах.

II. Етап зростання (2000-2006 рр.). У цей період відбулося значне зростання загальної кількості підприємств. Наприклад, у 2003 р. темпи зростання кількості підприємств дорівнювали 11%, порівняно з попереднім звітним роком, а з 2004 р. темп зростання мав позитивне значення лише в 4,3-4,8%. Трансформації в освіті для підприємців також відзначились тим, що фахівці з фінансів, маркетингу, бізнес-адміністрування, підприємництва, біржової діяльності, страхування, отримали можливості здобути знання у вищих навчальних закладах, у бізнес-школах, спеціалізованих тренінгових компаніях тощо. На провідних економічних факультетах з'явилися спеціальності, що могли задовольнити потребу у кваліфікованих кадрах для бізнесу.

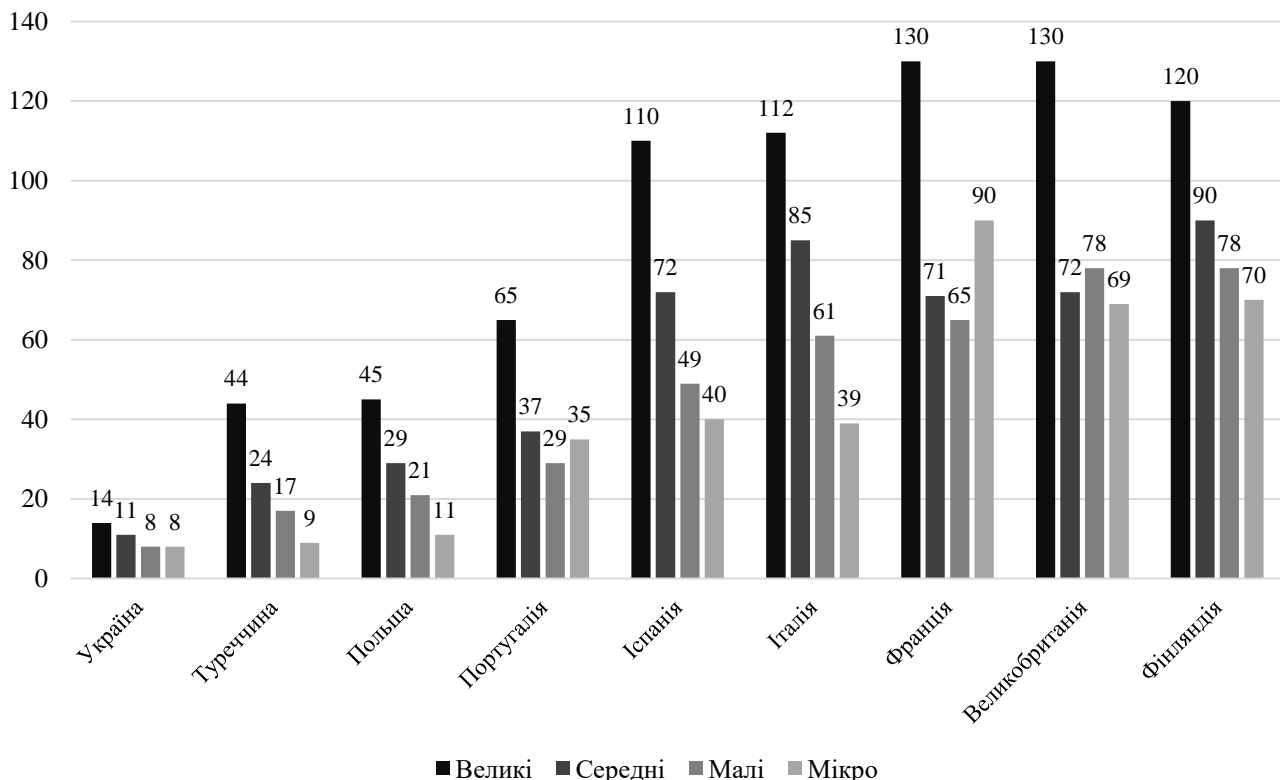
III. Етап адаптивного розвитку (2007 – 2013 рр.) ознаменувався ухваленням Господарського кодексу України та низки інших нормативних актів, націлених на адаптацію вітчизняних умов господарювання до міжнародних, насамперед до європейських, норм. Після поступового зростання з 2003 р., у 2008 р. кількість суб'єктів підприємницької діяльності становила понад 1,18 млн, з подальшою тенденцією до зростання, проте глобальна фінансова криза 2008 р. призвела до падіння темпів зростання, рівня інвестиційної активності. Згідно досліджень МВФ протягом 2008-2014 рр. рівень тіньової економіки України коливався в межах від 36,65% до 43,5% від ВВП, а частка підприємств, що працювали у тіньовому секторі становила 50-70%. У цей період бізнес-освіта в Україні вже мала змогу надавати якісні сучасні знання щодо ведення підприємницької діяльності, класичні університети вже створили наукові та практичні школи щодо ведення бізнесу взагалі та окремих його аспектів зокрема.

IV. Етап кризового розвитку триває з 2014 року, коли відбулося підписання Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Це затвердило європейський вектор розвитку країни, розвиток підприємництва здобув нового поштовху, незважаючи на зовнішні виклики, економічну кризу, значний рівень міграції, втрату частини ринків через анексію Автономної Республіки Крим, воєнні дії у Донецькій та Луганській областях і окупацію частини цих територій. Цей поштовх пов'язаний насамперед із розвитком підприємницької культури в Україні та підтримкою міжнародних партнерів. Освіта з підприємництва стала ще більш розвиненою, були засновані новітні навчальні програми, підприємці отримали доступ до короткочасних тренінгів під різні цілі та задачі, за різною вартістю. Також в Україні почали активно вести просвітницьку діяльність проекти міжнародних

організацій. Відбулися значні позитивні зрушення в діяльності інституцій, зокрема розпочали роботу: Офіс розвитку МСП, Міністерство цифровізації України, Офіс просування експорту, Рада бізнес-омбудсмена тощо.

Проаналізовано ефективність розвитку підприємництва в Україні та співставлено основні показники діяльності підприємств із аналогічними показниками інших країн згідно методології ОЕСР. Зокрема йдеться про такі показники як кількість підприємств; зайнятість; обороти підприємств; створювана додана вартість; продуктивність праці; підприємницька динаміка, що вимірює кількість новостворених та закритих підприємств в Україні; регіональна статистика; доступ до фінансування. Кількість підприємств протягом 2015-2019 рр. зросла на 10,8%. Частка великих підприємств в Україні найнижча (0,1%). Для порівняння в Італії, Польщі та Нідерландах – 0,2%, у Данії, Фінляндії, Литві - 0,3%, у Люксембурзі, Австрії, Чехії, Іспанії та Португалії – 0,4%; в Естонії, Латвії та Новій Зеландії – 0,5%; у Румунії, Ізраїлі, Швеції – 0,6%; у Франції – 0,7%, а у Норвегії – 0,8%. Тож, роль малого і середнього підприємництва в Україні є досить значною. Понад 75% зайнятих у підприємстві осіб працюють саме у малих і середніх підприємствах.

В Україні найнижчі показники продуктивності праці порівняно з країнами ОЕСР. Мікропідприємства із продуктивністю у 8 тис. дол. США демонструють найкращі результати порівняно з українськими малими, середніми та великими підприємствами, поступаючись на 1000 дол. США своїм турецьким колегам, на 3000 дол. польським, але решта країн мають набагато вищі показники (рис.3).

Рис. 3. Продуктивність праці в промисловості за розміром підприємства, порівняння України та окремих країн-членів ОЕСР, 2018 р., тис дол. США

Джерело: укладено автором за даними державних статистичних органів країн-членів ОЕСР і Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>)

Загалом, продуктивність мікропідприємств в Україні нижча від середнього значення розглянутих країн у 5,7 разів, а від лідируючої за цим показником Франції –

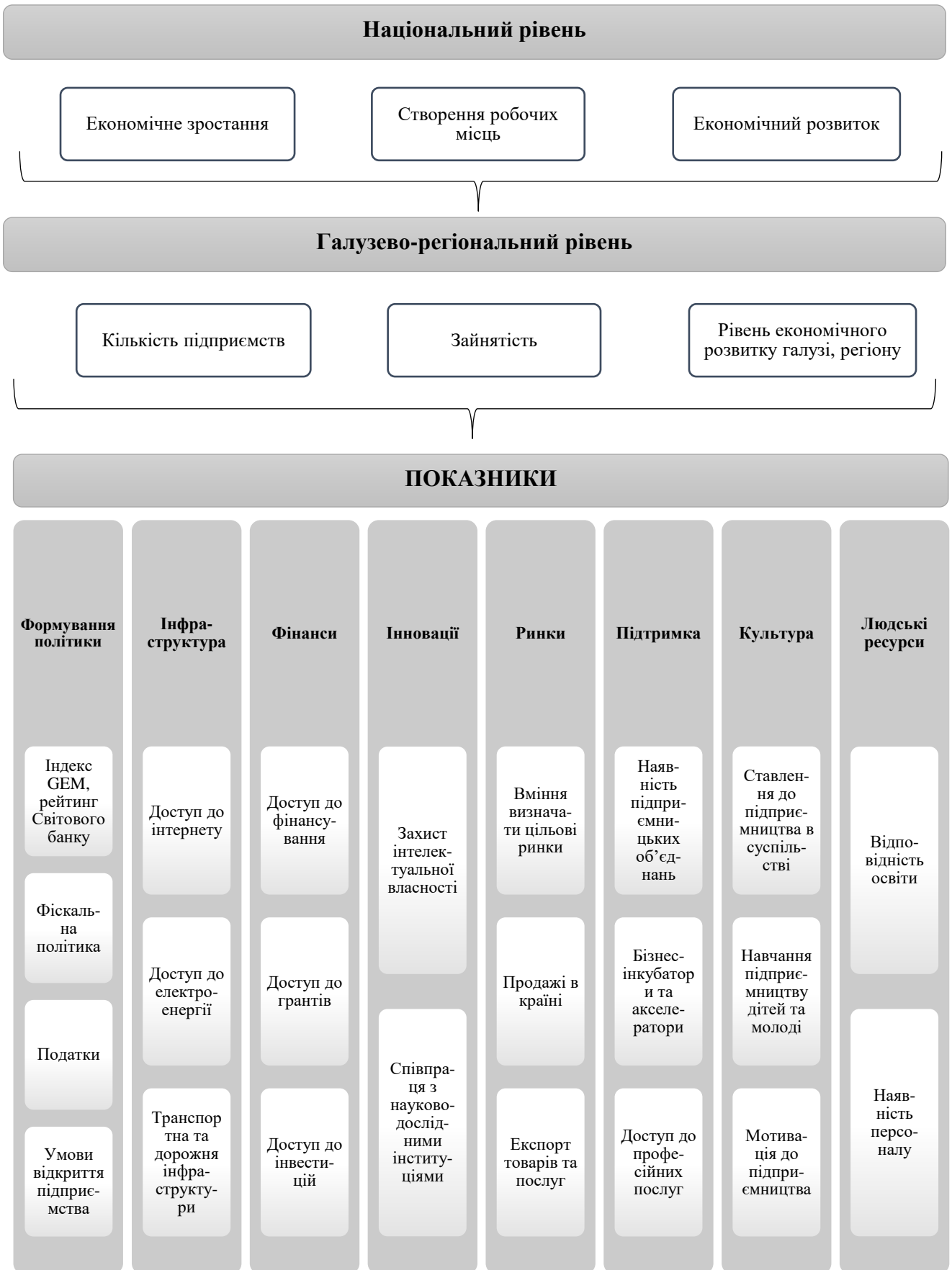
11,25 рази. Малі підприємства України мають продуктивність праці 8 тисяч доларів США. Для порівняння аналогічний показник у Туреччині – 17, Польщі – 21, Фінляндії – 78. Продуктивність малих підприємств в цілому у 6,2 рази нижча від середнього показника за аналізованими країнами. Українські середні промислові підприємства у своїй продуктивності у 5,5 разів менші, ніж середній показник серед аналогічних підприємств досліджуваних країн. Продуктивність великих підприємств у 6,75 рази нижча, ніж середній показник аналізованих країн. В середньому продуктивність підприємств промисловості нижча у 6 разів порівняно із аналогічним показником розглянутих країн-членів ОЕСР.

Виявлено, що співвідношення кількості новостворених та закритих підприємств в Україні є у межах норми, кількість нових підприємств вища за кількість закритих. Українські регіони мають дуже різні рівні підприємницької активності. Лідером є місто Київ, а також Харківська, Одеська, Дніпропетровська, Львівська, Донецька, Запорізька області. Незважаючи на те, що з 2013 р. в Україні щорічно знижуються обсяги кредитування підприємств, в той час як частка кредитів МСП у загальному обсязі виданих підприємствам кредитів перевищує цей показник у більшості країн-учасниць ОЕСР. Загалом, в Україні відбувається розвиток підприємництва, проте наша країна значно поступається країнам-членам ОЕСР.

Виходячи з розуміння того, що підприємницькі екосистеми в Україні формуються незалежно від рівня їх інституціоналізації, було виявлено існуючі межі розвитку екосистем. Нині вони представлені нормативною базою; низкою інституцій, в числі яких органи центральної влади, дорадчо-консультативні органи, державні фонди, незалежні організації та об'єднання підприємців; а також активною спільнотою донорів, тобто міжнародних організацій, фінансових установ, програм та проєктів урядів різних країн.

У четвертому розділі **«Розвиток підприємницьких екосистем в Україні»** проведено оцінювання підприємницьких екосистем в Україні, визначено механізми розвитку підприємницьких екосистем в Україні, встановлено місце об'єднань підприємців у інституціональному розвитку підприємницьких екосистем, запропоновано концептуальні підходи до залучення стейкхолдерів до розвитку підприємницьких екосистем як ефективних драйверів стимулювання розвитку і підтримки підприємств.

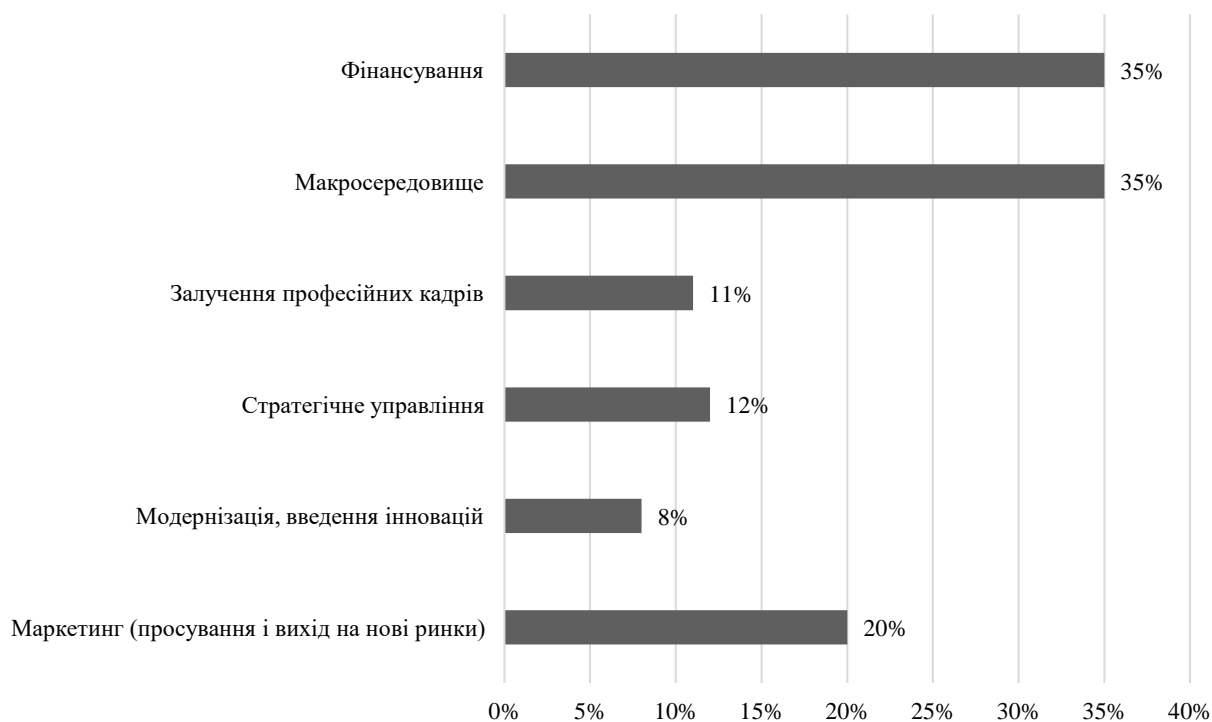
На основі узагальнення існуючих підходів до оцінювання підприємницьких екосистем було запропоновано власну методику, яка передбачає всебічне оцінювання підприємницьких екосистем на основі збору статистичної інформації, проведення опитування стейкхолдерів, тобто підприємців, представників громадськості, навчальних закладів, міжнародних організацій тощо. Запропонована методика дає змогу оцінити підприємницькі екосистеми за компонентами та урахувати їх рівень – національний, галузевий або регіональний. На національному рівні підприємницькі екосистеми впливають на економічне зростання, створення робочих місць, економічний розвиток. На галузево-регіональному рівні їх ефективність відображається у кількості підприємств, зайнятості, рівні економічного розвитку галузі та регіону. Для кожного із компонентів підприємницької екосистеми запропоновані показники визначення їх ефективності (рис. 4).

Рис. 4. Методика оцінки ефективності підприємницьких екосистем
 Джерело: розроблено автором.

Для оцінювання підприємницьких екосистем було проведено дослідження, метою якого було визначити сильні та слабкі сторони українських підприємств, перспективних напрямів і перешкод розвитку задля розробки рекомендацій щодо формування ефективних підприємницьких екосистем в Україні. Для досягнення мети дослідження було розроблено пошукові питання на основі канви бізнес-моделі А. Остервальдера та І. Пінье, яка об'єднує ключові питання функціонування підприємств, розкриваючи питання, пов'язані з розвитком клієнтської бази, питання економічних засад роботи МСП та фінансової життєздатності підприємств. Протягом лютого-грудня 2019 р. проведено збір первинної інформації. В онлайн-опитуванні взяли участь 622 підприємці з 20 областей України. Крім того, було проведено низку фокус-груп та глибинних інтерв'ю. Результати дозволяють зробити висновок, що 10% (30% у Запорізькій та Донецькій області, це найвищі показники) підприємств констатують скорочення виробництва протягом останніх 5 років, а 60% (35% - у зазначених вище областях) зазначили, що їх виробництво зросло. При цьому 34% підприємств є новоствореними, тобто створеними після 2014 р. Загалом, результати опитування продемонстрували дещо песимістичні настрої підприємців. Лише 41% респондентів прогнозують зростання обсягів збуту протягом найближчих трьох років, а 59% не бачать таких перспектив. Із позитивно налаштованих представників підприємств 50% очікують зростання продажів менше 50% від нині існуючих, 15% до 100%, 35% планують 100% та більше. Ймовірно, такі прогнози прямо залежні від кількості новостворених підприємств.

Результати опитування, фокус-груп та інтерв'ю дали змогу виявити ключові чинники для розвитку підприємств (рис. 5).

Рис. 5. Ключові чинники успіху для розвитку підприємництва

Джерело: укладено автором на основі результатів дослідження.

Більшість представників підприємництва (35%) вважають, що для розвитку потрібно успішне вирішення проблем макросередовища, зокрема політичної та

економічної ситуації. Маркетингу, зокрема питанням просування та виходу на нові ринку, відведено у цьому рейтингу третє місце (20%). Лише 11% вбачають, що професійні працівники можуть стати запорукою успішного розвитку їх підприємств. Майже таке ж значення надається ролі стратегічного управління (12%). Для 8% підприємців вагомим джерелом розвитку, згідно результатів опитування, є модернізація виробництва та введення інновацій у бізнес-процеси. Також під час інтерв'ю та фокус-груп обговорювались питання створення партнерства, бізнес-освіти, пошук нових управлінських рішень тощо.

Результати глибинних інтерв'ю, інтерв'ю експертів, фокус-груп продемонстрували дуже погане розуміння важливості маркетингового підходу для залучення нових клієнтів. У Києві, Харкові, Львові, Вінниці, Одесі, Дніпрі, Івано-Франківську ситуація дещо краще, компанії розуміють важливість маркетингу, позиціонування, просування тощо. А у решті досліджуваних областей більшість проблем такі: відсутність або недостатнє використання сучасних інструментів просування для пошуку клієнтів; відсутність розуміння шляхів залучення нових споживачів; важко донести клієнтам ціннісну пропозицію; участь у виставках та інших заходах просування видається дорогою та непотрібною; маркетинг потребує витрат, при цьому у компаній часто (62%) маркетингові бюджети відсутні.

Результати опитування підтвердили гіпотезу, що підприємцям потрібні знання. Лише 33% респондентів мають CRM-системи для відстеження історії співпраці з клієнтами, 45% використовують бази даних бухгалтерського обліку для відстеження співпраці з клієнтами. Це в основному інформація, що стосується платежів. 71% фізичних осіб-підприємців використовують письмові нотатки про своїх клієнтів, їх замовлення, 35% всіх респондентів загалом використовують такий підхід, 15% респондентів не мають жодних баз даних. В Запорізькій, Херсонській, Сумській, Донецькій, Дніпропетровській, Черкаській, Чернігівській, Житомирській областях з 7 фокус-груп лише 2 особи знали, що таке управління взаєминами з клієнтами (CRM), 18% підприємців не знають своїх клієнтів, 58% використовують соціальні медіа та маркетинг в них (SMM) для просування своєї продукції.

Під час проведення фокус-груп та інтерв'ю підприємці у кожному місті стверджували, що для отримання нової дозвільної документації доведеться чекати несподівано довго. В ході інтерв'ю і фокус-груп з представниками різних регіонів було виявлено такі аспекти:

- підприємці вважають, що замовлення, які розміщують місцеві органи влади, формуються з метою вибору заздалегідь визначених постачальників;
- підприємці стверджують, що їхня міська рада, в першу чергу, зосереджена на вирішенні соціальних питань, а не на економічному розвитку;
- підприємці стверджують, що вони хочуть, щоб їх слухала міська рада з більш високим рівнем уваги;
- усі підприємці стикаються з труднощами в роботі з електронною системою публічних закупівель «Прозорро».

З іншого боку, результати опитування продемонстрували, що підприємці в цілому оцінюють рівень впливу бюрократії як 3, 4 з 5, а це означає, що бюрократія існує, але для них це не є проблемою.

69% респондентів відповіли, що мають труднощі із залученням професійних працівників, фахівців, у меншій мірі, ніж адміністративних працівників (бухгалтерів,

менеджерів зі збуту тощо). Основні виклики, на думку представників МСП, такі: застаріла навчальна програма освітніх закладів; зниження популярності робітничих та інженерних спеціальностей серед молоді; недостатній рівень співпраці бізнесу та освітніх установ.

Загалом, оцінювання підприємницької екосистеми в Україні продемонструвало, що згідно запропонованої методики у поєднанні з результатами дослідження підприємців національна підприємницька екосистема може бути оцінена на рівні 39 балів зі 100 можливих. Є значні позитивні зрушення, проте відсутні єдиний орган центральної влади, комунікація з підприємцями, сприятливі умови зовнішнього середовища, доступ до якісного персоналу, підприємницька культура також потребує розвитку.

Визначено, що асоціації, об'єднання підприємців є рушіями розвитку, оскільки здатні та вже ефективно представляють інтереси підприємців. Сьогодні в Україні зареєстровано понад дві тисячі об'єднань підприємців, згідно опитувань до 25-30% підприємців є членами хоча б одного з об'єднань. Місце об'єднань підприємців у підприємницьких екосистемах полягає у адвокаційній діяльності, побудові діалогу із владними структурами; створення умов виходу на ринки як національні, так і міжнародні; взаємодії із донорською спільнотою; створення можливостей доступу до фінансування шляхом формування інвестиційних фондів, співпраці з фінансовими установами, банками та інвесторами; просвітницькій діяльності, тобто забезпеченні доступу до знань та формуючи підприємницьку культуру; підготовці кадрів у співпраці з навчальними закладами; підтримці підприємців шляхом надання послуг з розвитку бізнесу. Загалом саме об'єднання підприємців виступають провідними учасниками публічно-приватного діалогу.

Установлено, що механізми розвитку підприємницьких екосистем полягають у природній взаємодії учасників екосистеми один з одним із використанням інструментів розвитку, що дають змогу забезпечити діалог, залучення, формування готових рішень для учасників екосистеми, насамперед підприємців з їх капіталом, експертизою та потужностями. Йдеться насамперед про державу та інших стейкхолдерів. Отже, розвиток підприємницьких екосистем передбачає формування мережі ефективних установ, відповідних центрів, які б стали осередками розвитку підприємництва, основними з яких є такі: "One-Stop-Shop" (OSS) - магазини однієї зупинки або центри єдиного вікна, єдиний центр; центри обслуговування бізнесу; бізнес-інкубатори та бізнес-акселератори.

Виявлені у ході дослідження стейкхолдери підприємницьких екосистем повинні бути ефективно залучені до розвитку підприємницьких екосистем, що забезпечить синергію та прискорить зростання. В Україні у різних формах представлені усі елементи підприємницьких екосистем, нагальним завданням державного регулювання інституціонального розвитку є створити умови для ефективного прозорого залучення стейкхолдерів. Залучення повинно базуватись на засадах відкритості та прозорості. Для цього потрібно: виявити перелік ключових стейкхолдерів підприємницької екосистеми; виявити очікування та інтереси; провести переговори; визначити форми залучення; розробити чіткі пропозиції щодо формування державно-приватного партнерства; працювати на взаємовигідних засадах, підкріплюючи співпрацю на усіх етапах комунікаційним супроводом.

У п'ятому розділі «Перспективні напрями державного регулювання інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні» визначено шляхи посилення конкурентоспроможності галузей підприємництва в різних регіонах України, запропоновано рекомендації щодо подальшої інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні, проведено економічний аналіз, моделювання і прогнозування ефектів інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем.

Запропоновано формувати шляхи посилення конкурентоспроможності галузей підприємництва в різних регіонах України на основі покрокового плану дій з розробки програми посилення конкурентоспроможності, що передбачає такі послідовні заходи: проведення опитування підприємців регіону або міста; визначення пріоритетних напрямів підприємництва на основі аналізу статистичних даних, обговорень місцевої влади та підприємців; проведення фокус-груп з представниками обраних галузей; узагальнення рекомендацій за результатами роботи із підприємцями; розробка рекомендацій щодо посилення конкурентоспроможності галузей підприємництва. У свою чергу, процес розробки програми посилення конкурентоспроможності галузей підприємництва також містить низку послідовних етапів, зокрема: дослідження бізнес-середовища галузі у регіоні, місті; бенчмаркінг, тобто вибір міста, країни, галузі, розвиток яких може стати взірцевим з огляду на географічне розташування, історичні передумови, сировинну базу тощо; визначення конкурентоспроможності підприємництва з урахуванням особливостей співпраці із ключовими стейкхолдерами, визначенням конкурентних переваг та, власне, розробка програми посилення конкурентоспроможності.

На основі проведеного дослідження у низці областей України, в тому числі у Хмельницькому, Харкові, Черкасах, у Волинській, Рівненській, Чернігівській, Закарпатській, Львівській, Запорізькій, Київській областях, було розроблено перелік типових заходів для посилення підприємництва у конкретному регіоні (табл. 3).

Таблиця 3

Типові рекомендовані проєкти розвитку галузей підприємництва у містах

Напря́м	Ме́та	Зади́яні сторо́ни
Відкритість діалогу підприємців з владою	Формування і підтримка конструктивного та стійкого діалогу підприємців з владою	Бізнес-асоціації, торгово-промислові палати (ТПП), влада, підприємці
Валютно-фіскальна підтримка	Підтримка підприємців у питаннях оподаткування та фінансового управління	Влада, фіскальна служба, об'єднання підприємців
Бізнес-освіта для підприємців	Надання якісних знань, навичок та інструментів ведення бізнесу	Освітні заклади, бізнес-асоціації, ТПП, органи влади
Доступ до фінансів	Створення умов для зростання підприємництва шляхом надання доступу до фінансів	Місцеві фінансові організації, органи влади, об'єднання підприємців, місцеві великі підприємства
Відповідальне споживання	Популяризація у суспільстві думки, що потрібно співпрацювати із підприємствами, які дотримуються законів та етичних норм ведення бізнесу	Органи влади, бізнес-асоціації
Розвиток експортної діяльності	Підтримка виходу підприємств на зовнішні ринки	ТПП, органи влади, бізнес-асоціації

Джерело: розроблено автором.

Ефективними такі заходи можуть бути у тому випадку, коли до них долучаться та врахують у своїй роботі місцева влада, бізнес-об'єднання, окремі представники підприємництва. Зазначені проекти стосуються відкритості діалогу підприємців з владою, валютно-фіскальної підтримки, бізнес-освіти, доступу до фінансів, відповідального споживання та розвитку експортної діяльності.

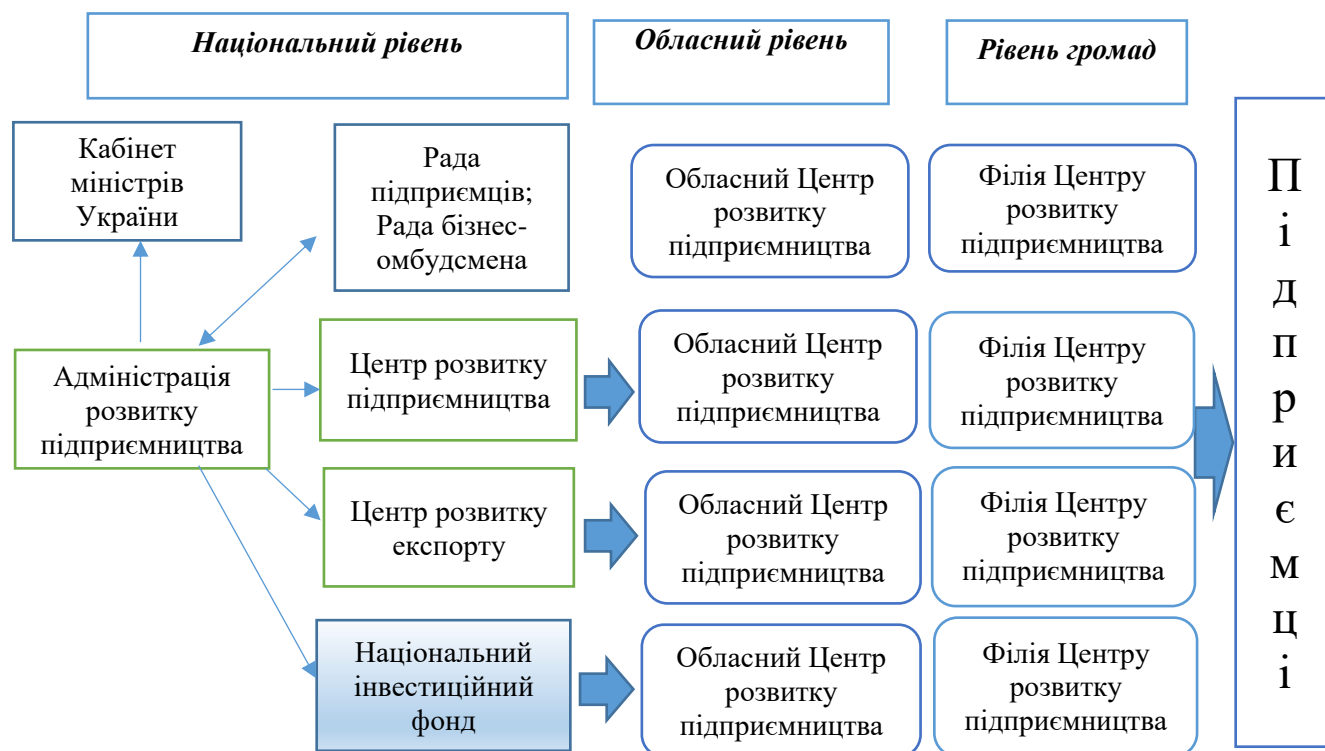
Задля подальшої ефективної інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні рекомендовано зосередитись на таких напрямках державного регулювання: системна стратегія розвитку підприємництва; формування політики підтримки підприємництва; нарощування торгового та інвестиційного потенціалу підприємництва; створення інфраструктури. Державна стратегія повинна містити заходи з покращення макро- та мікроекономічного середовища; посилення конкурентоспроможності підприємництва; доступу до фінансів; правового, регуляторного та адміністративного середовища, інститутів підтримки. Ефективне впровадження перелічених заходів повинно базуватись на послідовному плані дій. Першим кроком має стати аудит поточної ситуації із визначенням ролей існуючих інституцій, задіяних у процесі розвитку підприємництва в Україні.

На основі проведеного аналізу повинно бути створено єдиний орган центральної влади – Адміністрацію розвитку підприємництва, до складу якого можуть увійти функціональними підрозділами існуючі установи. Зазначений орган пропонується створити за аналогією із Адміністрацією малого бізнесу у США. Діяльність цього органу полягатиме у розробці і впровадженні єдиної наскрізної стратегії розвитку та підтримки підприємництва в усій країні, у тому числі на обласному рівні, рівні міст та громад. Своєю діяльністю Адміністрація розвитку підприємництва має здійснювати у координації з незалежними Радою підприємців та Радою бізнес-омбудсмена. Адміністрації підпорядковуватимуться центри розвитку експорту, національний інвестиційний фонд, відповідальний за доступ підприємців до фінансування та центр розвитку підприємництва, який очолюватиме мережу відповідних центрів по всій країні (рис. 6).

Діяльність з побудови інституціональної структури розвитку підприємницьких екосистем в Україні повинна підтримуватись на усіх етапах комунікаційної кампанії щодо подібної трансформації серед міжнародної спільноти та інших стейкхолдерів. Паралельно доцільно визначити перелік та критерії визначення стейкхолдерів, що будуть залучені до побудови підприємницьких екосистем. Серед визначених стейкхолдерів варто виділити ті об'єднання підприємців, представників органів місцевого самоврядування, навчальних закладів, що будуть відповідальними за створення та забезпечення сталої діяльності центрів розвитку підприємництва. Їх ролі та залучення доцільно розподілити через призму компонентів підприємницьких екосистем. Важливо залучати фінансування для забезпечення інституціонального розвитку підприємницьких екосистем. Цей блок дій має здійснюватися у координації із міжнародною донорською спільнотою та із залученням українського приватного капіталу, а також експертизи на основі державно-приватного партнерства.

Узагальнення вищезазначених рекомендаційних положень надало можливість сформулювати Концепцію удосконалення державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні. Концепція висвітлює пріоритети та інструментарій державної політики з підтримки підприємництва, розглядаючи таку політику не лише як набір регуляторних механізмів уряду, а насамперед як систему

заходів з побудови ефективних відносин між усіма стейкхолдерами з ціллю створення сприятливих інституціональних передумов для розвитку підприємницької діяльності в Україні. Таким чином, Концепція розширює розуміння ролі держави у підвищенні результативності політики підтримки підприємництва через функції координуючого центру і надавача підтримки розвитку підприємницьких екосистем на національному, регіональному й галузевому рівнях.

Рис. 6. Рекомендована інституціональна структура розвитку підприємницьких екосистем в Україні

Джерело: розроблено автором

З метою обґрунтування представлених рекомендаційних положень проведено економіко-математичне моделювання потенційних ефектів для економіки України на макрорівні у результаті впровадження низки заходів державного регулювання у сфері інституціонального розвитку підприємницьких екосистем, пов'язаних із запуском діяльності Адміністрації розвитку підприємництва та її функціональних підрозділів.

По-перше, оцінено перспективи скорочення трансакційних витрат підприємств, завдяки заходам підтримки з боку центрів розвитку підприємництва. По-друге, оцінено очікувані ефекти зростання зовнішньоторговельної діяльності вітчизняних підприємств, у результаті задіяння інструментарію центру розвитку експорту. По-третє, визначено ефекти внаслідок активізації інвестиційної діяльності підприємств України через спрощенню доступу до фінансів, яке забезпечуватиме національний інвестиційний фонд. Відповідні оцінки здійснено з використанням прикладної моделі загальної рівноваги GTAP (Global Trade Analysis Project) та її глобальної бази даних, викладеної у формі матриць соціальних рахунків, а саме, розширеної таблиці міжгалузевого балансу «витрати-випуск», що виокремлює вихідні дані щодо трансакційних витрат бізнесу у веденні господарської діяльності, накладні витрати експорту, які частково виникають у зв'язку з недосконалою системою митного

адміністрування, а також *вартість* капіталу, що відображає витрати на залучення інвестиційних ресурсів у банківському й інших секторах фінансової сфери економіки. За кожним з обраних трьох напрямів розглянуто різні умови розвитку вітчизняного господарства (макросередовища), у результаті чого сформовано песимістичний, реалістичний і оптимістичний сценарії прогнозування (табл. 4).

Таблиця 4

Результати економіко-математичного моделювання деяких заходів інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні, %

Показники	Прогнозні сценарії		
	Песимістичний	Реалістичний	Оптимістичний
<i>Скорочення транзакційних витрат підприємств</i>			
ВВП	0,40	0,82	1,55
Випуск	0,64	1,27	2,19
Експорт	0,23	0,45	0,82
Імпорт	0,04	0,07	0,15
Зайнятість	0,00	0,01	0,02
Податкові надходження	0,65	1,07	1,94
Внутрішня торгівля	0,99	1,65	2,95
Добробут	0,42	0,81	1,65
<i>Стимулювання експортної діяльності підприємств</i>			
ВВП	0,67	1,31	2,12
Випуск	1,12	2,34	3,90
Експорт	2,78	4,79	7,15
Імпорт	0,96	1,85	3,93
Зайнятість	0,01	0,02	0,03
Податкові надходження	0,75	1,10	2,30
Внутрішня торгівля	0,16	0,29	0,64
Добробут	0,52	1,05	2,18
<i>Спрощення доступу до фінансів для підприємств</i>			
ВВП	1,01	1,87	2,84
Випуск	1,77	3,41	5,59
Експорт	0,35	0,71	1,34
Імпорт	0,18	0,37	0,86
Зайнятість	0,01	0,03	0,07
Податкові надходження	0,96	1,48	2,96
Внутрішня торгівля	1,31	2,18	4,11
Добробут	0,98	1,78	3,02
<i>Сукупний ефект всіх заходів</i>			
ВВП	2,09	4,01	6,51
Випуск	3,53	7,02	11,68
Експорт	2,54	4,54	7,21
Імпорт	1,18	2,28	4,94
Зайнятість	0,02	0,06	0,12
Податкові надходження	2,36	3,65	7,20
Внутрішня торгівля	2,45	4,12	7,70
Добробут	1,92	3,64	6,85

Джерело: розраховано автором з використанням GTAP model на основі даних GTAP v. 9.1 database.

За результатами моделювання встановлено, що повномасштабне розгортання системи інституціональної державної підтримки підприємницьких екосистем на викладених у дисертаційній роботі рекомендаційних засадах забезпечить у середньостроковій перспективі (3-5 років) прискорення щорічних темпів зростання ВВП

України приблизно на 1 відсотковий пункт, а додаткове зростання підприємницької активності у формі виробництва товарів та послуг у підсумку перевищить 10%.

Найбільший ефект зростання виробництва товарів та послуг відбудеться завдяки спрощенню доступу до інвестиційних ресурсів через національний інвестиційний фонд. Водночас спрощення процедур торгівлі, згідно оптимістичного сценарію забезпечить зростання товарного експорту на 7,2% при незначному підвищенню рівня (переважно інвестиційного) імпорту, що матиме позитивний ефект для сальдо зовнішньої торгівлі. Серед іншого, це засвідчує, що посилення позицій України на міжнародному ринку першочергово залежить від проведення внутрішніх реформ, зокрема у сфері державної підтримки розвитку підприємницьких екосистем.

ВИСНОВКИ

У дисертації поглиблено теоретичні, методологічні та концептуальні засади державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні. Сформульовано науково-практичні й концептуально-теоретичні висновки, спрямовані на вирішення поставлених завдань та досягнення мети. Вони розкривають особистий внесок автора в розробку досліджуваної проблеми та характеризують теоретичне й практичне значення дисертаційної роботи.

1. В українській нормативно-правовій базі, науковій літературі часто терміни «підприємництво» і «бізнес» використовуються як синоніми. Розгляд генезису та підходів до визначення сутності категорій «підприємництво» та «бізнес» у роботах українських та зарубіжних вчених дав змогу дійти висновку, що дані поняття є близькими, але не тотожним. Запропоновано власні визначення, згідно яких бізнес – явище, що означає систему взаємовідносин, націлену на задоволення економічних інтересів учасників цих відносин шляхом виробництва товарів, послуг, їх комбінацій у різних сферах та галузях задля отримання стабільного прибутку у довгостроковій перспективі із урахуванням потреб суспільства. Ознаками бізнесу є зокрема участь у взаємовідносинах більше ніж одного суб'єкта; створення додаткової цінності для учасників бізнесової діяльності; створення товарів та послуг з метою одержання прибутку; наявність або формування інфраструктури для ведення бізнесу задля довгострокового його функціонування і сталого розвитку. Натомість підприємництво визначено як діяльність, що передбачає ризиковість, інноваційність, проактивність фізичних та юридичних осіб, що її здійснюють задля отримання прибутку в різних умовах зовнішнього середовища.

2. На основі аналізу мейнстрімних і неортодоксальних економічних теорій, що досліджують сутність підприємництва, було виявлено, що найбільш сприятливою для розвитку підприємництва є партнерська участь держави та інших груп стейкхолдерів. Представниками усіх розглянутих шкіл підтверджується ефективність державного втручання в економіку за умови партнерської ролі держави й органічної взаємодії інтересів суб'єктів ринку. Інституціоналізація передбачає регулювання процесів, що виникають та існують у суспільстві. У свою чергу, процес розвитку підприємницьких екосистем на національному, регіональному та місцевому рівнях є незворотнім та означає взаємодію різних сторін, узгодження їх інтересів, створення організацій, норм, правил. Державне регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем можна визначити як сукупність заходів з нормативно-правової діяльності, створення та забезпечення функціонування інституцій, розробки, впровадження та

контролю стратегій, надання доступу до фінансування у взаємодії із широкими групами учасників екосистем на національному, регіональному, галузевому, місцевих рівнях для створення можливостей формування сталих підприємницьких екосистем.

3. У процесі визначення сутності підприємницької екосистеми виявлено, що підприємства активно взаємодіють із різними групами стейкхолдерів. Виділено три рівні взаємодії підприємства зі стейкхолдерами: макро-, мікро- та внутрішній. Стейкхолдери макrorівня – це юридичні і фізичні особи, що знаходяться поза межами компанії, можуть чинити опосередкований вплив на її діяльність, компанія може скоріше враховувати їх дії, вимоги, інтереси, ніж встановлювати або вимагати умови, вигідні собі. Стейкхолдери мікрорівня – це організації, фізичні або юридичні особи, що знаходяться поза межами підприємства, при цьому взаємодії відбуваються з певною періодичністю і підприємство в більшій мірі чинить на них вплив своїми діями та рішеннями, перебуваючи у безпосередньому контакті. Внутрішні стейкхолдери – це особи, що знаходяться всередині організації та регулярно взаємодіють із підприємством, безпосередньо впливаючи на його результати. Підприємницька екосистема визначена як сукупність юридичних та фізичних осіб з різних секторів, різних за характером діяльності, яка функціонує задля розвитку інновацій та підприємницької діяльності шляхом об'єднання зусиль різних груп стейкхолдерів.

4. Проведений аналіз практик державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем у США, Японії, Німеччині, Польщі, Китаї, Австралії і Туреччині дав змогу виявити наявність урядової політики, націленої на сприяння підприємництву та підтримку осіб, що прагнуть започаткувати власну справу, певної податкової політики, заходів з полегшення ведення бізнесу. Важливим є державне регулювання щодо програм підтримки підприємництва і новостворених підприємств на місцевому, регіональному та національному рівнях, що передбачають сприяння доступу до підприємницького фінансування (банківських позик, державних грантів) та створення умов для залучення підприємцями інвестицій і венчурного капіталу. Уряди розглянутих країн приділяють значну увагу формуванню і підтримці комерційної та професійної інфраструктури, що включає доступ до професійних послуг. Даний напрям у значній мірі реалізується у співпраці із бізнес-об'єднаннями, приватним сектором, тоді як питання фізичної інфраструктури здебільшого є сферою регулювання держави. Значна увага приділяється усталенню соціально-культурних норм, за яких підприємництво сприймається у суспільстві як позитивне, престижне та перспективне явище. Важливою ознакою успішного державного регулювання з огляду на міжнародні практики є створення єдиного органу центральної влади, що відповідає за розвиток підприємництва взагалі та формування підприємницьких екосистем зокрема.

5. Переважна більшість країн визнають важливість розвитку підприємництва взагалі та МСП зокрема, проте країни, що розвиваються, у тому числі Україна, не можуть у повній мірі власними силами створити умови для його стійкого розвитку і функціонування. Міжнародна спільнота надає фінансово-технічну допомогу країнам-реципієнтам, об'єднанням підприємців та навіть окремо взятим підприємцям. Вона передбачає надання грошових коштів та інвестицій, обмін досвідом, проведення досліджень, розробку рекомендацій, експертну підтримку та формування інституцій, що створює стійкі можливості для сталого розвитку підприємницьких екосистем у світі з урахуванням міжнародних практик та експертизи. Існує система міжнародних

міжурядових організацій, що опікуються питаннями розвитку підприємництва як у глобальному, так у міжнародному вимірах. До їх числа належать Світовий банк, Міжнародна фінансова корпорація, МВФ, ОЕСР, ЮНІДО, ВМО, СОТ, МОП тощо. Ці організації розробляють глобальні політики та програми розвитку і підтримки підприємництва, а також формують рекомендації й надають підтримку у розвитку підприємництва окремим країнам та галузями. Крім того, інтеграційні угруповання, банківські установи, міжнародні організації активно залучаються до формування та підтримки підприємницьких екосистем, зокрема це Євросоюз, АСЕАН, Міжнародна торгова палата, Світова бізнес-рада зі сталого розвитку, Африканський й Азіатський банки розвитку та ін. Уряди розвинених країн сприяють розвитку підприємництва в інших країнах через власні програми, донорські агентства, такі як USAID (США), CIDA (Канада), SIDA (Швеція), GTZ & KfW (Німеччина) DFID (Велика Британія).

6. Міжнародні практики свідчать, що доцільність конкретних послуг з розвитку бізнесу значною мірою визначається стадією життєвого циклу підприємства. Так, на стадії задуму підприємці потребують допомоги у формуванні та валідації бізнес-ідеї, оцінки ринку, визначенні власних навичок і можливостей. Стартапери або початківці виростуть швидше, отримавши послуги з бізнес-планування, пошуку партнерів, менторства. На стадії зростання доречними стануть пошук замовників, навчання, залучення фінансування і управлінський консалтинг. Зрілим підприємствам потрібне навчання управлінців, маркетингова підтримка (допомога у залученні та утриманні споживачів), послуги з управління людським ресурсом (оцінка персоналу, допомога у пошуку, відборі і навчанні кадрів), внутрішній аудит, побудова ефективного управління виробництвом. На стадіях стагнації та закриття підприємцям легше вийти з бізнесу або перейти на новий щабель розвитку, отримавши такі послуги як допомога в реструктуризації, пошук нових форм діяльності, антикризове управління, робота з персоналом, юридичний супровід ліквідації і закриття підприємства.

7. Підприємницькі екосистеми навіть якщо неформально, але у певному вигляді вже існують у кожному суспільстві, проте задля їх інституціоналізації та регулювання у майбутньому необхідно виявляти їх та вимірювати ефективність, що дасть змогу діагностувати потенційні виклики та можливості, які можна вирішити за допомогою конкретних заходів. Питанням розвитку сприятливих підприємницьких екосистем приділяють увагу як уряди, так і міжнародні організації, агенції з розвитку, науковці. Серед них, Світовий банк, ВЕФ, ОЕСР, Рада з питань конкурентоспроможності США, Асоціація GSM (Groupe Speciale Mobile Association), коледж Бабсона, Університет Джорджа Мейсона, дослідницька група «Колтай» та інші. Проведений порівняльний аналіз засвідчив, що підходи до оцінювання підприємницьких екосистем розглядають їх на національному, регіональному та галузевому рівнях, визначаючи ефективність компонентів екосистем, зокрема політики, фінансів, інфраструктури, доступу до ринків збуту, людського капіталу, підприємницької культури, НДДКР, інновацій, ряду макроекономічних показників. Найбільш комплексно оцінити підприємницькі екосистеми дають методики ОЕСР на національному рівні та коледжу Бабсона на національному та регіонально-галузевому рівнях. Комбінація цих двох методик є вдалим рішенням для оцінки підприємницьких екосистем.

8. Розгляд еволюції розвитку підприємницьких екосистем в Україні засвідчив, що з моменту здобуття незалежності Україною у 1991 р. до 2020 р., підприємництво пройшло 4 етапи становлення: етап зародження, етап зростання, етап адаптивного

розвитку та етап кризового розвитку. Етап зародження (1991-1995 рр.) відзначається першими законодавчими ініціативами, значним збільшенням кількості підприємств. Підприємницькі екосистеми перебували на початковій стадії формування. Етап зростання (1996-2006 рр.) ознаменувався зростанням частки виробленої продукції і наданих послуг підприємств у загальній структурі економіки України. У розрахунку кількості суб'єктів господарювання на 10 тисяч населення їх кількість зросла з 27 до 72. Підприємницькі екосистеми включали перші об'єднання підприємців, навчальні заклади почали підготовку потрібних підприємництву кадрів, а міжнародні донори розпочали перші проєкти розвитку підприємництва. На етапі адаптивного розвитку (2007-2013 рр.) розпочато адаптацію умов ведення бізнесу згідно міжнародних та європейських стандартів. У 2013 р. загальна кількість суб'єктів господарювання склала 82 на 10 тис. населення. Цей етап ознаменувався стрімким ростом кількості об'єднань підприємців, розвитком бізнес-освіти тощо. Етап кризового розвитку (2014 р. – дотепер) поглиблений впливом пандемії. Станом на 2018 р. кількість суб'єктів господарської діяльності налічувала становило 80 на 10 тис. населення. Попри деяке сповільнення динаміки заснування нових підприємств, цей період є етапом розвитку, оскільки протягом нього підприємці почали усвідомлювати важливість отримання знань щодо ведення бізнесу, почала створюватись інфраструктура для ведення підприємницької діяльності згідно сучасних вимог.

9. Підприємницькі екосистеми в Україні формуються незалежно від рівня їх інституціоналізації, сьогодні можна говорити про певні інституціональні процеси, що створюють рамки для розвитку екосистем. Йдеться про наявність нормативної бази, виникнення і діяльність установ, націлених на розвиток підприємницьких екосистем. Схвалена та впроваджується Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні. При цьому, сьогодні в Україні не існує єдиного централізованого органу, відповідального за розвиток та підтримку підприємництва у цілому, натомість бачимо організації, що відповідальні за окремо взяті напрямки і подекуди дублюють функції одна одної. Протягом останніх років створено дорадчо-консультативний орган Офісу розвитку МСП, розпочалися ініціативи Міністерства цифрової трансформації, є установи, що опікуються питаннями сприяння виходу українських підприємств на міжнародні ринки. Це Офіс з просування експорту, ПрАТ «Експортно-кредитне агентство». Розвиток українських підприємницьких екосистем у значній мірі стимулюється завдяки підтримці міжнародних донорів.

10. Аналіз основних показників діяльності підприємств згідно методології ОЕСР дав змогу підтвердити, що роль підприємництва в Україні є досить значною навіть порівняно з іншими країнами світу. Понад 75% зайнятих осіб працюють саме у малих і середніх підприємствах. Протягом останніх років відбувається поступове зростання кількості підприємства. В Україні досить низькі показники створюваної доданої вартості порівняно з розглянутими країнами ОЕСР. Продуктивність праці також є однією з найнижчих. Співвідношення кількості новостворених та закритих підприємств в Україні у межах норми, кількість нових підприємств вища за кількість закритих. Українські регіони мають дуже різні рівні підприємницької активності. Лідером є місто Київ, а також Харківська, Одеська, Дніпропетровська, Львівська, Донецька, Запорізька області. Попри те, що з 2013 р. в Україні щорічно знижуються обсяги кредитування підприємств, частка кредитів МСП у загальному обсязі виданих підприємствам кредитів перевищує цей показник у більшості країн-учасниць ОЕСР.

11. Оцінювання підприємницької екосистеми національного рівня показало достатню кількість ініціатив за такими компонентами підприємницьких екосистем як «Політика», «Фінанси», «Людський капітал». Є серйозні позитивні зрушення за компонентом «Ринки», що забезпечуються Офісом просування експорту та Експортно-кредитним агентством, проте системної програми роботи з внутрішнім та зовнішнім ринком не спостерігається. «Інновації» на національному рівні забезпечені в основному приватним сектором, але діє Український фонд стартапів. Питання підприємницької культури є невирішеними. Загалом, національну підприємницьку екосистему можна оцінити у 39 балів зі 100 можливих. Збір первинної інформації (опитування та інтерв'ю) з метою виявлення тенденцій розвитку підприємницьких екосистем дав змогу виявити, що основною загрозою і слабкою стороною українські підприємці вважають доступ до фінансування. Серед ключових загроз і можливостей виділяють фактори макросередовища 35% підприємств, тобто політична і економічна ситуація в країні та регіоні, географічне розташування виробничих потужностей, різні державні програми є важливими. Представники виробничих підприємств очікують зниження ставок оподаткування та державної підтримки галузі (22%).

12. Об'єднання підприємців є рушієм розвитку підприємницьких екосистем. Вони діють з метою розвитку, захисту професійних інтересів своїх членів, задля формування та підтримки сприятливого бізнес-середовища. В Україні зареєстровано понад 2 тис. об'єднань підприємців, до 25-30% підприємців є членами принаймні одного з об'єднань. Така ситуація обумовлена недостатнім рівнем поінформованості підприємців про переваги та можливості членства у об'єднаннях підприємців. Проте уже сьогодні можна говорити, що у процесі формування підприємницьких екосистем роль об'єднань підприємців є вкрай важливою. Об'єднання виступають інституціями, які безпосередньо спілкуються із підприємцями, можуть говорити від їх імені, а також доносити їм інформацію. Саме об'єднання у процесі діалогу із владними структурами виступають ключовими учасниками формування стратегії, інституції розвитку підприємництва також можуть бути засновані за участі об'єднань підприємців. Такі організації проводять просвітницьку діяльність, є джерелом кадрів для інституцій з розвитку підприємницьких екосистем. Активні об'єднання підприємців, за умов партнерської підтримки держави, можуть стати основним ініціатором й виконавцем забезпечення розвитку та функціонування підприємницьких екосистем.

13. Механізми розвитку підприємницьких екосистем полягають у природній взаємодії учасників екосистеми один з одним із використанням інструментів розвитку, що дають змогу забезпечити діалог, залучення, формування готових рішень для учасників екосистеми, насамперед підприємців з їх капіталом, експертизою та потужностями. Йдеться насамперед про державу та інших стейкхолдерів. Ще Йозеф Шумпетер стверджував, що саме великі підприємства виступають центрами розвитку, а інновації у капіталізмі здійснюються на запозичені кошти. Тож, розвиток підприємницьких екосистем передбачає формування мережі ефективних установ, відповідних центрів, які б стали осередками розвитку підприємництва. Окрім уже успішно функціонуючої Ради бізнес-омбудсмена, до якої звертаються підприємства задля захисту своїх інтересів, також варто виділити такі установи розвитку підприємництва як центри єдиного вікна, що наразі представлені в Україні мережею Центрів надання адміністративних послуг; центри обслуговування бізнесу; бізнес-інкубатори та бізнес-акселератори. Центри розвитку бізнесу не представлені

системно, натомість в Україні з'являються бізнес-інкубатори та бізнес-акселератори різних напрямів та галузей. Державі рекомендовано розробити пакет готових рішень задля залучення приватних партнерів для формування зазначених установ.

14. Підприємницькі екосистеми формуються на засадах ефективної взаємодії зі стейкхолдерами – підприємцями, об'єднаннями підприємств, підприємствами, фінансовими установами, науково-освітніми закладами, міжнародною спільнотою (донорами), міжнародними організаціями, експертами та консультантами, органами місцевого самоврядування, суспільством в цілому. Концептуальні підходи залучення стейкхолдерів повинні ґрунтуватись на визначенні їх інтересів, консолідації дій, наданні рівних умов до формування інфраструктури, нормативної бази, визначення пріоритетних напрямів розвитку, створення та впровадження наскрізної стратегії розвитку підприємництва. Усім учасникам підприємницьких екосистем повинні бути зрозумілі правила взаємодії. Йдеться про інституціональну структуру підтримки розвитку підприємницьких екосистем, чітке розмежування повноважень між владними структурами, розподіл прав і обов'язків. При формуванні підприємницьких екосистем важливою є наявність точок росту та історій успіху, тобто для початку ефективної розбудови достатньо продемонструвати один позитивний випадок розвитку екосистеми із ефективним державним регулюванням, що далі призведе до залучення стейкхолдерів в різних регіонах та галузях.

15. Результати проведених фокус-груп та інтерв'ю продемонстрували, що рівень розвитку підприємництва у конкретному місті залежить від активності місцевої влади та бізнес-спільноти. У 2018 р. З понад 1,8 млн зареєстрованих в Україні суб'єктів господарювання більше 14% представляють м. Київ. Столиці значно поступаються за кількістю підприємств Харківська, Одеська, Дніпропетровська, Львівська, Київська області. Задля визначення можливостей підприємств в окремо взятих регіонах запропоновано методологію, що передбачає покроковий план дій з розробки програми посилення конкурентоспроможності підприємництва на основі визначення пріоритетних галузей. Дослідження охопило міста Хмельницький, Харків, Черкаси, а також Волинську, Рівненську, Чернігівську, Закарпатську, Львівську, Запорізьку, Київську області. Отримані результати дали змогу сформулювати рекомендації для системного розвитку пріоритетних галузей підприємництва у кожному регіоні та запропонувати типові проекти для розвитку підприємництва на місцевому рівні за напрямками: відкритість державно-приватного діалогу, фіскальні та валютні питання, доступ до фінансів, бізнес-освіта, відповідальне споживання, розвиток експорту.

16. У процесі інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні варто впровадити послідовний покроковий план дій. Ключовими кроками у подальшій інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні мають стати: створення єдиного органу центральної влади Адміністрації розвитку підприємництва; залучення та побудова взаємин зі стейкхолдерами; залучення фінансування; формування нормативної бази. Інституціональний розвиток підприємницької екосистеми в Україні доцільно здійснювати на засадах відкритості, на основі публічно-приватного діалогу із залученням як місцевої, так і міжнародної експертизи.

17. Адаптація моделі міжгалузевого балансу та прикладної моделі загальної рівноваги до оцінювання заходів державної та іншої підтримки МСП, яка формується у рамках та в результаті інституціоналізації підприємницьких екосистем, забезпечила

наукове обґрунтування запропонованих у дисертаційній роботі кроків щодо подальшого посилення цих екосистем у вітчизняній практиці. Зокрема, обґрунтовано позитивний вплив на макроекономічні показники від підтримки поточної діяльності малих та середніх суб'єктів підприємництва, спрощення процедур для їх експорту та здешевлення інвестиційних ресурсів для збільшення капіталовкладень у відповідне виробництво. На загальнонаціональному рівні позитивні ефекти у середньостроковій перспективі значно переважають всі державні витрати на облаштування та поточну діяльність інституцій, на яких базуватиметься розвиток підприємницької екосистеми в Україні. Отриманий результат водночас відображає втрачений потенціал зростання вітчизняної економіки за умов продовження політики за принципом «*laissez-faire*».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Концептуальні засади розвитку підприємництва в Україні: Монографія / Л.В. Пащук. Київ: Вид-во ТОВ «ТРОПЕА», 2020. – 268 с.
2. Пащук Л.В. Українська мрія. Я – підприємець! Монографія: / Л.В. Пащук. – Київ: Майстер книг, 2020 – 348 с.
3. Пащук Л.В. The Market Strategies of Companies in the Innovative and High Technology Products Market / Пащук Л.В., Журило В.В. // Innovations in the Development of Socio-Economic Systems: Microeconomic, Macroeconomic and Meso-economic Levels. – Collective Monograph. – Vol.3. Lithuania: «Izadevnieciba Baltija Publishing». – 2016. – 18 с. *(Особистий внесок автора: узагальнено та розроблено рекомендації щодо ринкових стратегій компаній на ринку інноваційних та високо технологічних продуктів).*
4. Глобальные трансформации международной экономической системы. Монографія / Старостіна А.О., Павлинов І.А., Кочкіна Н.Ю. та інші // Тирасполь: Издательство Приднестровского университета (Молдова), 2015. – 345 с. *(Особистий внесок автора: обґрунтовано місце мерчандайзингу в управління поведінкою кінцевих споживачів на національних та міжнародних ринках).*
5. Theoretical and Scientific Approaches to The Problems of Modern Economy: monograph (Marketing in Business Associations to Support Business Communication with Stakeholders) / Polyvana L., Lutsenko O.A., Marenych T.H., Polyvana A. etc. – International Science Group. – Boston: Primedia eLaunch, 2020. – 371 p. *(Особистий внесок автора: визначено вплив маркетингу бізнес-асоціацій на рівень комунікації зі стейкхолдерами).*
6. Старостіна А.О., Каніщенко О.Л., Софіщенко І.Я. та ін. Міжнародна економіка: Практикум. – К.: НВП «Інтерсервіс», 2015. – 416 с. *(Особистий внесок автора: виявлено особливості менеджменту в міжнародному бізнесі).*
7. Старостіна А.О., Каніщенко О.Л., Кузьома О.Ю. та ін. Міжнародна економіка. Категоріально-понятійний апарат. Навчальний посібник. – К.: НВП «Інтерсервіс», 2016. – 230 с. *(Особистий внесок автора: запропоновано категоріальний апарат діяльності міжнародних організацій, міжнародної діяльності підприємств).*
8. Маркетинг для бізнес-асоціацій. Сучасні можливості практичного використання. Посібник з маркетингу для бізнес-асоціацій / Л. В. Пащук // К.: Міжнародний банк реконструкції та розвитку, 2013 – 48 с. (видано під егідою та на

замовлення Світового банку).

9. Розвиток членської бази бізнес-об'єднань: практичний посібник / Пащук Л.В. Київ: 2018 – 49 с. (написано та видано на замовлення та під логотипом Організації об'єднаних націй) Режим електронного доступу: <https://platforma-msb.org/rozvytok-chlenskoyi-bazy-biznes-obyednan-posibnyk/>.

10. UN RPP Value Chain Assessments for Southern Donetsk and Southern Zaporizhzhia Oblasts (Azov Sea Area). Звіт за результатами дослідження ООН, 2020 - 24 с. /4 с. (Організація об'єднаних націй) *(Особистий внесок автора: проведено дослідження формування ланцюгів доданої вартості промислових підприємств та запропоновано шляхи посилення конкурентоспроможності підприємств)*.

Статті у наукових фахових виданнях України та

11. Пащук Л.В. Особливості застосування математичного апарату лінійного програмування в процесі підбору персоналу / Л.В. Пащук // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – 2010. – Випуск 265. – Том III. – С.673-679. *[Фахове видання]*.

12. Пащук Л.В. Визначення потреби підприємства в персоналі на основі плану маркетингу / Л.В.Пащук //Економіка та держава. Міжнародний науково-практичний журнал. – 2011. – №8 – С.37-40. *[Фахове видання]*.

13. Пащук Л. В. Застосування маркетингу в розробці стратегії управління персоналом / Л. В. Пащук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 6. – Т.2 (181). – С. 21-25. *[Фахове видання]*.

14. Пащук Л.В. Маркетинг персоналу як чинник управління підприємницькими структурами / Л. В. Пащук, В. А. Кравченко, А. О. Старостіна // Теоретичні та прикладні питання економіки. 2012. – Вип.№27, Т.1. – С.111-119. *[Фахове видання]*. *(Особистий внесок автора: виявлено суть та значення маркетингу персоналу в управлінні підприємницькими структурами)*.

15. Пащук Л.В. Міжнародному бізнесу – маркетингову підтримку / Н. В. Бутенко, В. А. Кравченко, Л. В. Пащук // Маркетинг в Україні. – 2012. – № 2. (71). – С.10-13. *[Фахове видання]*. *(Особистий внесок автора: узагальнені тенденції маркетингового управління у міжнародному бізнесі)*.

16. Пащук Л.В. Особливості формування комплексу маркетингу у сфері туристичних послуг / Л. В. Пащук, І. Г. Голобородько // Маркетинг в Україні. – 2012. - № 4. (73). – С. 37-44. *[Фахове видання]*. *(Особистий внесок автора: уточнено понятійно-категоріальний апарат маркетингу туристичних підприємств)*.

17. Пащук Л.В., Бутенко Н.В. Synergic effects of the partnership networks formation at the industrial market / Л. В. Пащук, Н. В. Бутенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – Вип.11 (152). – 2013. – С.23-28. *[Фахове видання]*. *(Особистий внесок автора: обґрунтовано роль та виявлено особливості партнерства у розвитку підприємництва на промислових ринках)*.

18. Пащук Л.В. Маркетингові засади підвищення ефективності діяльності бізнес-асоціацій / Л. В. Пащук // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. «Економіка». – 2013. – № 12 (153). – С.80-83. *[Фахове видання; RePEc, Index Copernicus, DOAJ та ін.]*.

19. Пащук Л.В. Перспективні напрями використання нейромаркетингу в управлінні поведінкою споживачів / Л. В. Пащук // Маркетинг в Україні. – № 3. – 2014. – С.16-26. *[Фахове видання]*.

20. Пащук Л.В. Маркетинг и стейкхолдеры неприбыльных организаций / Л. В. Пащук // Маркетинг и реклама. – 2014. – №5 (212). – С. 17-21. [Фахове видання].

21. Пащук Л.В. Контроль эффективности в маркетинговом планировании / Л. В. Пащук // Маркетинг и реклама. – 2014. – №6 (213). – С.18-22. [Фахове видання].

22. Пащук Л.В., Міжнародні системи мерчандайзингу в управлінні поведінкою споживачів / Л. В. Пащук, О. В. Комендант // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2014. – Вип.10 (163). – С.57-63. [Фахове видання; *RepEs, Index Copernicus, DOAJ та ін.*] (Особистий внесок автора: здійснено аналіз та визначено особливості формування систем мерчандайзингу міжнародних компаній).

23. Пащук Л.В. Marketing-Based human resource management strategy development / Л. В. Пащук // Технологічний аудит та резерви виробництва. – 2016. – № 5/4 (31). – С.33-39. [Фахове видання; *Index Copernicus, EBSCO, Ulrich's Web, DOAJ, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського та ін.*].

24. Пащук Л.В. Етапи еволюції розвитку малого і середнього підприємництва в Україні / Л. В. Пащук // Вісник НУВГП. Серія "Економічні науки". – 2020 – № 91. – Том 3. – С. 137-147. [Фахове видання].

25. Пащук Л.В. Економічна сутність підприємств та їх функції у сучасному суспільстві. / Л. В. Пащук // Актуальні проблеми економіки. – 2019. – №5. - С.34 – 41. [Фахове видання; *EconLit; ABI/Inform; Erih Plus*].

26. Пащук Л.В. Теоретичні засади формування підприємницьких екосистем. / Л. В. Пащук // Актуальні проблеми економіки. – 2019. – №7. – С.142 – 149. [Фахове видання; *EconLit; ABI/Inform; Erih Plus*].

27. Пащук Л.В. Фактори розвитку малого і середнього підприємництва України. / Л. В. Пащук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2020. – №.11 – С.102-111. [Фахове видання; *Google Scholar; Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського*].

28. Пащук Л.В. Ознаки та передумови виникнення підприємницьких екосистем / Л. В. Пащук // Актуальні проблеми економіки. – 2020. – №12. – С. 6-14. [Фахове видання; *EconLit; ABI/Inform; Erih Plus*].

29. Пащук Л.В. Механізми державного регулювання інституційного розвитку підприємницьких екосистем / Л. В. Пащук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2020. – №.12 – С. 147-157. [Фахове видання; *Google Scholar; Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського*].

Статті в іноземних виданнях та виданнях індексованих міжнародними наукометричними базами: *Web of Science Core Collection та/або Scopus*

30. Пащук Л.В. Managing Stakeholders of Non-For-Profit Organizations Using Marketing Techniques in CIS Countries Under Global Instability / Л. В. Пащук, О. В. Комендант // European Applied Sciences. – 2013. – №6. – С.162-166. (Особистий внесок автора: розроблено рекомендації щодо взаємодії зі стейкхолдерами неприбуткових організацій, бізнес-об'єднань).

31. Пащук Л.В. Merchandising as an Effective Tool to Impact the Global Consumer Behavior / Л. В. Пащук, О. В. Комендант // Aktualne naukove badania: Od teorii do praktyki. – 2014. – С.60-63. (Особистий внесок автора: сформовано перелік характерних рис впливу мерчандайзингу на глобальну поведінку споживачів)

32. Пащук Л.В., Комендант О.В. Using Merchandising To Manage Consumer Behavior Globally/ Л. В. Пащук, О. В. Комендант // European Journal of Economics and Management – Praha (Чехія), 2016. - №1 Vol.2 – С.124-129. [*Index Copernicus, Google Scholar та ін.*] (Особистий внесок автора: сформовано підходи до системи управління поведінкою споживача із використанням інструментів мерчандайзингу).

33. Пащук Л.В., Ярош-Дмитренко Л.О. Strengthening Competitiveness of Small and Medium Enterprises in Municipalities/ Л. В. Пащук, Л. О. Ярош-Дмитренко // Journal of Applied Economic Sciences. – 2017. – Volume XII, Issue 6(52). – С.1713-1724. [*Scopus*] (Особистий внесок автора: запропоновано та викладено результати апробації алгоритму покрокового плану дій з розробки програми посилення конкурентоспроможності малих і середніх підприємств окремих регіонів).

34. Пащук Л.В., Булкот О.В. Managing economic effectiveness of marketing in transnational companies / Л. В. Пащук, О. В. Булкот // Baltic Journal of Economic Studies. – 2017. – Volume 3 (№2). – С. 18-25. [*Web of Science*]. (Особистий внесок автора: визначено критерії оцінювання економічної ефективності маркетингової діяльності компаній, проведено оцінку).

35. Старостіна А.О., Біловодська О.А., Нагачевська Т.В., Дербеньова Я.В, Пащук Л.В. EU-Ukraine Economic Relations in Context of Desintegration Processes, Informatization and Innovative Development. / Alla Starostina, Olena Bilovodska, Tetiana Nagachevska, Yana Derbenova, Lidiia Pashchuk // Journal of Information Technology Management. – 2021. - Volume 13, Special Issue. – P. 1-19. [*Scopus*] (Особистий внесок автора: визначено вплив економічних відносин ЄС та України на тенденції інноваційного розвитку економіки та підприємництва в Україні).

Статті у інших виданнях:

36. Пащук Л.В. Використання маркетингових підходів в управлінні персоналом: сегментація ринку праці/ Л. В. Пащук // Бізнес-навігатор. – 2011. – №.1 – С.116-125.

37. Пащук Л.В. Как продавать услугу? Режим електронного доступу: <https://kfund-media.com/ru/kak-prodavati-uslugu/>, 2018.

38. Пащук Л.В. Партнерство у стилі win-win. Режим електронного доступу: <https://kfund.ua/uk/partnerstvo-u-stili-win-win-kolonka-lidii-pashhuk-prezidenta-fondu-k-fund/>, 2020.

Публікації у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій:

39. Пащук Л.В., Бутенко Н.В. Marketing Application in Management of the Corporate Sector Enterprises / Л.В. Пащук, Н.В. Бутенко // «Михайло-Архангельские чтения». Сб. материалов 7-й меж. науч.-практ. конференции. – Рыбница (Молдова), 2012. – С. 99-102.

40. Старостіна А.О. Marketing of Personnel Role at the Risk Management Process / Старостіна А.О., Кравченко В.А., Пащук Л.В. // Материалы V Международной заочной научно-практической конференции от 15-30 марта 2013 г. – Минск: Белорусский государственный университет, 2013. – С. 360-363.

41. Пащук Л.В., Комендант О.В. International bio-economy concept expansion and possibility of its implementation in Ukraine under requirements of a knowledge-based green economy // The global challenges for environmental and resource economics in central and eastern European countries: safety, security, and sustainability. 36. матеріалів між. наук.-практ. конференції – К., 2014. – С.50-51.

42. Пащук Л.В., Комендант О.В. Sustainable Investing Strategy as a Current Demand of the Knowledge Economy in Global Market / Матеріали конференції // *Rozwoj Gospodarki Narodowej: teoria i praktyka*, Польща; Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток національної економіки: теорія і практика» (м.Івано-Франківськ), частина 2: 2015. – С. 232-234.

43. Пащук Л.В. Особливості контролю ефективності маркетингу в міжнародних компаніях / Л.В. Пащук, І. Гейпле // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні виклики розвитку світової економіки». КНУ імені Тараса Шевченка, 2015. – С.215-218.

44. Пащук Л.В., Журило В.В. Напрями використання технологій нейромаркетингу у комерційній діяльності підприємств // Матеріали між. наук.-практ. конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами в умовах глобалізації та інтернаціоналізації: теорія, практика». – О.: 2015. – С.88-91.

45. Пащук Л.В. Розробка стратегії управління персоналом підприємств хімічної галузі на основі маркетингових підходів та інструментів. Матеріали конференції. Фундаментальні та прикладні дослідження у сучасній науці: матеріали праць наукової конференції. – Х.: 2016, С. 19.

46. Пащук Л.В. Project management application to manage marketing activity. The formation of modern person: impact of educational, philosophical, cultural and economic processes – 2016, С. 42-44.

47. Пащук Л.В. Підвищення конкурентоспроможності українських малих та середніх підприємств як чинник національної безпеки / Л.В. Пащук, Ю.В. Кузнецова // Матеріали конференції. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень». – К.: 2017. – С.63-66.

48. Pashchuk L.V., Domina O.M. Managing multicultural environment in international companies / L.V. Pashchuk, O.M. Domina // *Innovative potential of socio-economic systems: the challenges of the global world II International scientific conference (28 December 2018) – Lisbon, Portugal: Nova University, 2018. – С.83-86.*

49. Пащук Л.В. Маркетингові інструменти у діяльності малих і середніх підприємств машинобудівної галузі України. Сучасний маркетинг: стратегічне управління та інноваційний розвиток: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. до 90-річ. заснув. ХНТУСГ/ Харків. нац. техн. ун-т сіл. госп-ва ім. П. Василенка. – Х.: ХНТУСГ, 2020. – С.190-193.

50. Пащук Л.В. Роль стейкхолдерів у діяльності підприємств / Л. В. Пащук // Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів та права в Україні та світі: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 18 листопада 2020 р.): у 5 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2020. Ч. 4. – С.65-67.

51. Пащук Л.В. Strengthening the Competitiveness of Small and Medium Enterprises / Л. В. Пащук // *Contemporary information issues in management, economics, education and overcoming consequences of the Chernobyl catastrophe and COVID-19 [Proceeding of the XIX International Scientific Seminar]*. Kyiv: NAM, 2020. – P.41-45.

52. Пащук Л.В. Підтримка підприємств на різних стадіях життєвого циклу / Л.В. Пащук // Трансформація економіки України: виклики та можливості: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 24 грудня 2020 р. – К.: ДНДІМЕ, 2021. – с. 63-66.

АНОТАЦІЯ

Пащук Л.В. Державне регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – Економіка та управління національним господарством. – Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки, м. Київ, 2021.

Дисертаційна робота присвячена розробці теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій щодо державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем в Україні задля прискорення зростання економіки та підвищення добробуту громадян. У роботі узагальнено теоретичні засади інституціонального розвитку підприємницьких екосистем, розглянуто генезис визначення підприємництва, визначені функції підприємств у сучасному суспільстві, розкрито сутність підприємницьких екосистем, наведено їх ознаки та розглянуті компоненти.

Виявлені особливості державного регулювання інституціонального розвитку підприємницьких екосистем у різних державах, охарактеризовано інституціональний розвиток підприємництва у міжнародному вимірі, проаналізовано існуючі методики оцінки підприємницьких екосистем та запропоновано власну, визначені глобальні тенденції підтримки підприємств на основі надання послуг підприємцям з урахуванням стадії життєвого циклу організації.

У дослідженні оцінено сучасний стан інституціонального розвитку підприємництва в Україні, виділені історичні періоди розвитку підприємницьких екосистем в Україні, визначена ефективність розвитку підприємництва в Україні порівняно із іншими країнами світу, узагальнено сучасну практику інституціональної підтримки та державного регулювання.

Розвиток підприємницьких екосистем в Україні розкрито через оцінювання підприємницької екосистеми в Україні із використанням розробленої у роботі методики на основі аналізу вторинних та первинних джерел інформації, характеристику механізмів розвитку підприємницьких екосистем в Україні та визначення місця об'єднань підприємців у інституційному розвитку підприємницьких екосистем.

У роботі запропоновані концептуальні підходи залучення стейкхолдерів до розвитку підприємницьких екосистем як ефективних драйверів стимулювання розвитку і підтримки підприємств, запропоновано інструменти їх залучення.

Дослідження містить пропозиції щодо методики розробки шляхів посилення конкурентоспроможності галузей підприємництва в різних регіонах України. Результати дослідження дали змогу обґрунтувати перспективні напрями державного регулювання інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем в Україні, що передбачають створення інституціональної структури, стратегії та плану дій.

Визначені ефекти від впровадження розроблених рекомендацій щодо інституціоналізації розвитку підприємницьких екосистем обґрунтовані із використанням методів економіко-математичного моделювання.

Ключові слова: підприємницька екосистема, підприємництво, мале і середнє підприємництво, бізнес, донор, інституціональний розвиток, державне регулювання, об'єднання підприємців, економічний розвиток, стейкхолдер.

ANNOTATION

Pashchuk L.V. State regulation of institutional development of entrepreneurial ecosystems in Ukraine. – Manuscript.

Thesis for Doctoral Degree of Economic Sciences, specialty 08.00.03 - Economics and Management National Economy. - State Research Institute of Informatization and Modeling of Economy, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the development of theoretical and methodological principles and practical recommendations on state regulation of institutional development of entrepreneurial ecosystems in Ukraine in order to accelerate economic growth and improve the welfare of citizens.

The object of the research is an entrepreneurial ecosystem in Ukraine.

The subject covers processes of state institutional development of entrepreneurial ecosystems in Ukraine

The paper summarizes the theoretical foundations of institutional development of entrepreneurial ecosystems, considers the genesis of the definition of entrepreneurship, defines the functions of enterprises in modern society based on triple bottom-line concept, reveals the essence of entrepreneurial ecosystems, presents their features and components. Research considers entrepreneurial ecosystem as a pool of legal entities and individuals from different sectors, different in nature, which operates to develop innovation and entrepreneurship by combining the efforts of different groups of stakeholders. The roles and impact of entrepreneurial ecosystems stakeholders were identified taking into account their specific nature.

Thesis considers peculiarities of state regulation of entrepreneurial ecosystems institutional development in various countries as well as institutional development of entrepreneurship in the international dimension to develop the most efficient approaches in current Ukrainian conditions. The best practices were summarized using global ratings and approaches. Role of international organization in the process of entrepreneurship development was identified. Paper contains comparative analysis of existing approaches to entrepreneurial ecosystems assessment, which enabled to develop an appropriate assessment method of entrepreneurial ecosystems. The major trends in business development services provision were identified based on life-cycle stages of enterprises.

The research of the current state of institutional development of entrepreneurship in Ukraine in comparison with other countries was undertaken. The results of research highlight the historical periods of development of entrepreneurial ecosystems in Ukraine. Comparative analysis entrepreneurial ecosystems in Ukraine and other European countries enabled identification strengths and weaknesses, challenges and opportunities for Ukraine in the process of entrepreneurship development.

To define specific features of regional and sectoral development of entrepreneurial ecosystems in Ukraine a comprehensive research was conducted based on primary and secondary information collection. The primary information collection stipulated conduction of focus-groups and interviews with entrepreneurs, business associations, experts, leaders

of mind in all regions of Ukraine via questionnaires (622 respondents) and using such methods as focus groups and interviews. Such approach enabled to assess entrepreneurial ecosystem in Ukraine according to the methodology developed in current research. Paper characterizes the mechanisms of development of entrepreneurial ecosystems and determines the place of business associations in the institutional development of business ecosystems.

The study formulated conceptual approaches of stakeholders involvement in development of entrepreneurial ecosystems. Stakeholders are treated as effective drivers of stimulation of development and support of the enterprises, which caused a need to develop recommendation on specific action plans to involve stakeholders taking into account potential contradictions in their interests.

Perspective directions of state regulation of institutionalization of development of business ecosystems in Ukraine stipulate forming of the structures based on international experience. Significant attention is paid to the issues of competitiveness strengthening of entrepreneurship industries in different regions and industries. The approach which thesis offers contains methodology and typical projects to promote various industries regardless of a region. Practical significance of the obtained results is connected with application of tools, models and approaches developed within the paper by authorities, business associations, donors to support entrepreneurial ecosystems development in Ukraine.

The identified effects from the implementation of the developed recommendations for the institutionalization of the development of business ecosystems are justified using the methods of economic simulation.

Keywords: entrepreneurial ecosystem, entrepreneurship, small and medium entrepreneurship, institutional development, donor, state regulation, business association, economic development, stakeholder.

Відповідальний за випуск:
доктор економічних наук
Гужва Ігор Юрійович